

с (кар)
А-38

кар. 594-1

Акъбайланы Азрей

ЁМЮРНЮ
ИЕСИ

Акъбайлани Азрет

ЕМЮРНЮ
ИЕСИ

ОЧЕРКЛЕ

Ставрополь китаб издательство
Черкесск—1965

АШХЫНЫ ашхылыгъы джугъады. Юйюне-юйюрюне да, джуртуна-джерине да джугъады игини игилиги. Адамлыгъы бар, тенгиз джагъасындагъы чыракъ кибик, хар кимни да кесине чакъырыб, от анасы кибик, тѣгеригине юйюрсюндюрюб джашайды. Аллай алгъышда айтыллыкъ джашланы бири Боташ улудан хапар алыргъа деб мен кѡагъыткѡаламымы кѡолтугъума кѡысыб, джолгъа чыкъдым.

Кѡлюмдегин билиб, разы этергеми ашыкъды да, ким аллынгы тыяды, аурууунг тас, дегенча:

— Алчы керек эсе, майна Боташланы Магомет-Алий! Андан болумлу адамны кѡайда излеб табарыкъса,—деди сѣз башында огъуна Тамара Ивановна Истоминская, Гитче-Кѡарачай райпарткомну кѡуллукъчусу. Ушагъыулу хапарларын эшите туруб, джюрегим илешиб кѡалгъанлыкъдан болур эди, кѡб излеб айланыб табхан затынга бир кѡууанаса, райпарткомдан ма алай кѡууаныб чыкъдым.

Чыммакъ акъ кѡар басхан сыртланы юсюн барабыз. Кюң таякъла тюз аллыбыздандыла

да, кёз туурабыз, акъ чиллеча тизилген гем-
ма ташлача, алай джылтырайды. Ашыгъыш-
лыгъымы билгенча, машинабыз да бекден
бек джюрюш алады. Адамла, табигъат, ахы-
рысы, саудан дуня мени къайгъымы этиб,
„дженгилик джете кир, эртде этеринги кеч
этиб айланаса“—деб къулагъыма шыбырдай-
дыла. Кеси кесим бла ушагъымы шоферну
„джетдик“ деген джангыз сёзю бёлдю. Ма-
шина тюз къабхакъны эрнине келиб тохдады.

Тамам стауатха къолайлы гатлеш. Бизни
туурабызда уллу тёртгюл юй бла бироз
огъары барыб кюн бетде ишленген бауну
ортасы сюремде талай адамны эследик. Къой-
чуланы чунгурдан силос чыгъарыб, арбала-
гъа джюклерге таб лагъым къурагъанлары-
на сейирсине тургъанлайыкъгъа, орта бойлу,
къызыл чырайлы сабыр сёлешген джаш ке-
либ къолубузну тутду. Бухар бёркюнден
кесгин кёрюннен мангылайына тер ургъа-
нына, туюмелерин да этмей, габрай къабла-
гъанына, бойнунда сенегине къарасанг, тюз
бусагъатда къотарыб келгенге ушайды.

— Джашла, айыб этмегиз, тамада къайсы-
гъыз боллукъсуз?—деб сордум.

— Юй тамадамы, къош тамадамы?

Бироз сагъышлыракъ да болуб:—Магомет-
Алий керек эди,—дедим мен.

— Да ол а узакъда тюлдю, майна,—деб
чунгурну башында къолдан къурашдырыл-
гъан механизм бла силос кютелени тартыб
чыгъара тургъан киши, башын ёрге силкиб,
биягъындагъы джашны кёргюздю.

Ол ышарды. Мен да ышардым. Джашла
накъырда этдиле. Къауумубуз да кюле-кюле

къойла таба тебрэдик. Чапчакъла кибик акъ къозула бѣлмелеринде ойнайдыла. Тѣше-мѣшелеге тѣшлерин салыб, аналары да кими кюйшенеди, кими джукълайды, кими гѣзенек чыбыкълагъа кесин ышыйды. Маркъа къозула да ариу ийисли кѣм-кѣк биченнге джубанадыла. Хар нени таб джарашханы, таза-лыкъ... Къайдам, не айтайым? Кѣзюнг кѣрген хапарны эшитгенингча да тюл—ашхы, аламат.

Лахоргъа къызыб, Магомет-Алий бла мен узайыб кетдик—сау джыйырма джылны ызыбызгъа барыб къайтдыкъ. Бюгюнлюкде Къарачай-Черкесияны махдаулу къойчусуну сюрюу ызында биринчи атламларын эсибизге тюшюрдюк...

Къыркъ тѣртюнчю джылны джазы. Къазауат. Ачлыкъ-джаланнгачлыкъ. Кѣргенле унуталмазла ол заманны. Сора къалай унуталырла. Аллай къыйын кюнледе Боташ улу джуртха эм керекли ишни къолгъа алгъан эди.

Колхозну адаргы къой сюрюуюне да ышангылы адам табылмай, джунчуулукъ болумну кѣрюб, къайгъылы болуб айланганлы талай кюн озду. Айхай, механизаторлукъгъа да кѣзю къарамаса уа. Элде аны-муну теджерча да киши джокъду. Барса барды да къолундан келгенни этди. Бармаса уа эл джунчууу, мал чарпыуу тохдамайды. Аны юсюне ашарыкъ-ичерик дыкгыды. Уллула беллерин къаты тартсала да, сабийле уа сютсюз кечинелмѣйдиле.

Аталары къаллы фашизм бла къазауат этген ууакъ юйдегилени инджитмез джанын-

дан кюреширге керекди. „Мен джууаблыма кесимден онгсуз хар бир джаннга болушургъа. Кеси кесимден уялмай бир да къурумаса да“, — деди Магомет-Алийни иннети. Джюрек бла акъыл бирлешселе уа, адамгъа къаллай таукеллик келеди! Оноуун уллу къарнашы Азрет-Алийге айтды.

— Да бир усталыкъ алсанг эди андан эсе. Къойла къачмазла. Къачан да табарса аланы.

— Огъай, Азрет-Алий. Керек кюн табылыргъа керекбиз. Экибиз бармасакъ, элде киши табылмайды.

— Къойла кютюледиле да.

— Кютюлгенликге къарт адамла ишни баджаралмайдыла. Къазауат тохдаб, эл джарашса, трактористликге да юренирме.

— Да къалай этейик, къайдам.

— Бир зат къайдамы джокъду, Азрет-Алий. Бюгюн кеч болгъанды. Эртденбладан къалмай, барыб правлениеге айтабыз. Эки-юч кюнден бери да, адам табмай, тарбуууннга кириб айланадыла...

Къумлу тюзле. Учсуз-къыйырсыз тюзле. Къайыкъ бла толкъунлу сууда джюзгенча, тюеге мишиб, сюрюуню ызындан барсанг, джюрегинге бир тюрлю бир зауукълукъ келеди, кълюнг джарыйды. Мал тоймаса, андан не хайыр ансы...

Ортадан талай кюн озгъандан сора, Магомет-Алий къуру къарачай къойчуну мал кютюу джорукълары бла къазакъ тюзледе асыры джолу болмазын билди. Эртдеден бери бу джуртлада джашаб, джер-суу хали бил-

ген къзакъ къартла бла кенгеширге керекди деб алайгъа тохдашды.

— Джуусан джыртхан мал ёлмейди. Малланы ол джайылымлагъа сюрмеклик кыйынды ансы. Къулкъайыр, сете, сагъа деген хансла тубеселе да кыйларынгы сериуюн этиб, бираз отламагъа кый.—Андан сора да элчи къартла кёб тюрлю хапар айтадыла. Фахмулу джаш хар сёзню башына джыйыб, хаман оум этиб ишни табын, малгъа эм кюлайлы болум излеб турду. Излеген—табады, кюрешген хорлайды дейди халкъ. Акъырын-акъырын Магомет-Алий да ёмюрлери мал бла келген къзакъ бла къарачай халкъланы бай сынамларына теренден терен сингиб, эки джаныны да бу джараулуду деген джорукъларын ала барды.

Отлауну эм татымлысы стауатдан бир джаякълаб эди. Кыйланы ызларындан куюмай, ары кеслери мыллык атыб барырча, аллай мадар табылса, иги боллукъ эди. Къарачайлыла уа, белгилисича, кый суюуюн биргесине эркечле тутадыла. Ала башчы болуб, кыйланы ызларындан тизиб джюртедиле.

Айла озуб барадыла. Отлау иги джерлеге тюзелген эркечле эртденбла огъуна кыйланы ызларындан тизиб кетиб къаладыла. Магомет-Алий да суюуюн арт джанын ышыра барады. Джаш адамны эблилигине, суюуюн ушагъулу джюрютгенине сейирсиниб, элчи къартла бир бирлерине хапар айтыучу болдула.

Бичен мардасыз дыкгыды. Ким чаллыкъ эди, элде эркиши кюл къалмагъанды сора.

Былай кыйын болумда да, Боташ улуну маллары чарпымадыла. Нек десенг, джуусанны, сагъаны юслерин къар джабмайды. Къулкъайыр башында чох-чох гокгалы чапракълары бла узун сабдагъайлы хансды. Алай джайылмагъа барыб, къулкъайырны къаураларын сындырыб, башларын джерге джатдырсанг, малла хайт деб къарын этиб къайтадыла.

Аны юсюне, насыбха, джаз эртде чыкъды. Къой къозлаб, къозу мангыраб, стауатха берекет келди. Маркъа къозула стауат тегереги гяхиникден тоюб, кез сукъланырлай айныб тебретиле. Ингирликде, малла стауатха джарашыб рахат болсала, Азрет-Алий бла Магомет-Алий алай туурагъа чыгъыб ушакъ этиучендиле. Бир кюн Магомет-Алий:

— Кёлюме бир зат келеди, не айтыркъ эсенг да,—деди

— Не зат?

— Къозу айырайыкъ. Бу къадар къойну саусакъ... Элге джарар эди! Кыйын заманда...

— Айтханынг тюздю, къолубуздан келирми ансы?

— Келир. Мухтар да джай каникуллагъа чыгъарыкъды. Къозу тыяргъа джарар.

— Туз болубму эририкбиз. Кыйналсакъ да, кюрешейик,—деди Азрет-Алий, къатына келиб къуйругъун булгъай тургъан кёк самырны башын сылай.

Къалын къой сют элде инджиулю юйдегилеге кюн сайын келиб тебрети. Ачдан джюреклери тарагъан сазбет сабийлеге, барыб тохтагъан кыйын кёзюуде, кыркъ

тёртюнчю джылны джазында, джангыдан токълукъ, къууанч келди. Алай бла, джунчуулу кюн джигитлик этиб, Магомет-Алий эки къарнашы бла бирге халкъ уланлары болдула. Сютню асламысындан бышлакъ этиб аскерге джибериб башладыла.

— Кёб джашагъыз, балаларым. Керти адамласыз. Ашхы ишлеригиз унутулмазла,—деб алгъыш айтдыла элчи къартла джыйылыб келиб. Бир адамы башына андан уллу насыб къайда барды. Элни атындан къартланы ауузлары бла айтылгъан алгъышдан уллу насыб!

Джайлыкълагъа кетер заман болду.

Джолгъа атланырны аллы бла стауат тегерегинде мешхут табылгъанны къалау-къалау этиб юслерин басдырдыла. Джайны-джай узуну ала кебиб, мычхы умурча болуб турлукъдула. Къыш а аны бауну тубюне къуйсанг, къойла дуня зауугъун кёредиле.

Джайлыкълада. Стауат джарашхандан сора, иш бираз тынч бола тебреди. Алай а къойчуну джюрегинде тынчлыкъ джокъду. Ол эл адамыды, халкъ адамыды. Бютеу колхозну джарлылыгъыны къайгъысын этеди.

Къойчулукъда джетишим тахсасы—заманды. Заманында иссилетсенг, отлатсанг, хансны татымлысын сайлай билсенг, мал алай семиреди. Джылны не чагъында да этлери бла тутсанг, мал айныб, алай юйрейди. Аны Боташ улу бек ариу биледи. Бир джерден бир джерге кёче да, стауат джангырта, джайны ауурлугъу озду. Саулукъ къойла таркъая башладыла. Бираз къыйналсала да, энди экеуленни къолундан келмезлик хазна иш

къалмагъанды. Элде уа сабийледен башлаб, къолу-аягъы кымылдагъан къартлагъа дерн бичен ишлейдиле.

Элге тюшюб, Магомет-Алий мыдах болуб къайтды. Къой къозгъамайкъ, джазылыр эсе уа деб турсала да къарнашлары, чыдаялмадыла.

— Чалкъычыла джетишмейдиле. Адаргы косилкаланы да бир къаууму сирелиб, ма алай,—деб тыгъылыб, джунчуб хапар айтды.—Бюгюн хазырамазакъ къышны къыямытында ким келтириб берликди? Къууана тур!—деб ачуулу сѣлешди. Кимге ачууланды ансы. Азрет-Алий а биледи. Къазауат... Мадарсызлыкъ. Заман алайды. Не этериксе.

— Бар!—деди Магомет-Алий.

— Бар!—деди Мухтар.

Барысы да тынгылашдыла. Минг бла джарым ууакъ аякълы. Эки сабий. Кючюк итле. Ючеулен болсала да,—къышны къыямытында—биченсизлик.

— Бир айдан алгъа къайтама деме,—деди дагъыда Магомет-Алий, бу эки-юч сѣзге кесини бютеу джюрек тылпыуун сыйындырыб къойгъанча болуб.

Чырымды этгенден озуб, джукъудан тоймай айланганлы не заман.

— Бел къатдыр, хомух! Энди хазнамыды!—деб кѣл этеди уллусу гитчесине. Бир себеб табханча болуб, ышара-кюле ол да сюрююню ызындан дыбырдаб кетеди. Кюн сайын алай. Чилле чыгъыб, иссилик бир кесек сорушхандан сора, къанджыгъасын харбуз-хауундан толтуруб, Азрет-Алий да къайтды.

— Былай нек абызырагъансыз? Къуру кёз-леригизден сора джугъугъуз къалмай?—деб къарнашларын кёзюу-кёзюу къучакълады.

— Кёзюнге кёрюнеди ансы. Джууурт ай-ранны ичиб тургъан джашлагъа,—деб накъырдалары бла Азрет-Алийни да кёлюн басыб къойдула.

Эл тегерегинде сабанла джыйылгъанларында, кёчюб келирге да боллукъсуз деб айтдырдыла. Семириб тургъан малланы салкъын тау хауадан айырыб, ол исси джерлеге урсанг, бек табсыз боллукъ эди. Аны юсюне, къауданда отлагъан малгъа не джетсин деб, къарачай къартланы айтычулары эслерине тюшгенлей турады. Оноулашыб, тегерекдеги малчыла бла да кенгешиб, сууукъла тюше башлагъынчы тау этекледе къалыргъа тохдашдыла.

Кюз аягъында къышылыкъгъа джыйылгъанларында, хошкелдиге джюрюген адамла, сюрююню кёрюб, бек сейирсине эдиле.

— Къарамлары бла аналары тенгли токълула, джассы саурулу сыйдам къойла тегерекге берекет салыб турадыла. Бирча семиз тукъум сюрюуге кёзлери юренмеген эчиле башларын чайкъаб, разылыкъларын билдиредиле.

Джылла ётдюле. Колхозну къойлары 13 мингден аслам болдула. Ол сюрюулени барысы да чемер къойчула Боташланы джашланы къолларындан чыкъгъандыла. Къазакъ къарнашларыбызгъа ма быллай бир байлыкъ бериб къайтхандыла ала туугъан тауларыбызгъа.

Халкыбыз тууган тауларына кыйтыб келди. Къараб-къарагынчы элле ёсюб, берекет айныб тебреди. Хар ким юй ишлейди, ишге жарашыр кыйгы этеди. Магомет-Алийни уа биягынлай кыйчуну кючлю романтикасы чакырады. Неден да алгъа ол суйген ишин табаргъа керекди. Алайсыз джашау бираз мутхуз, къалай эсе да магъанасыз кёрюнюб турады. Талай кюнню бош джюрюгени, тар кийимле санларын къысханча болуб, заманын ашыралмай пеляхха къалды. Джунчуулу адамча, хар къуру келбетинде мыдахлыкъ, къамагъанлыкъ эсленеди.

— Сен анда умутланы эте болурса. Бизде чот кыйынды. Бауларыбыз джетишмейдиле. Кыйшыны кыйяматында да орунсуз мал кютерге кесинге бек база эсенг, токълуланы берейик,—деди совхозну директору. Сора Магомет-Алийни ышара тургъанын кёрюб, биле эдим алай этеригинги, башындан безиб айланган ким барды дегенча, биразны джити къараб турду да:

— Ангыладынгмы, Боташ улу? Андан эсе тау халини билген адамгъа берсек тюз болур.

— Мадарыгъыз бар эсе, меннге кююгъуз. Сокърандырмам деб умут этеме,—деб къадалыб тохдагъанында, совхозну башчысы келишим берди.

Ол кеси кесине база эди. Къууанчыны да, насыбыны да малчылыкъ бла байламлы болуб тургъанын джюреги хаман айтыб тура эди. Алайлыгына кесини урунуу джигитликлери толу шагъатлыкъ этедиле. Ёмюрюнде бир

кыйын джолну кьоратмагъан адам джашау-
ну не дамын кьрген болур! Мени сартын,
адамны багъасы кьаллай бир ишлени ба-
джаргъаны бла ёлчеленеди. „Таукелге нюр
джауар“ деб халкъ кыйын джолда алгъа
атларгъа ашыкьгъан Магомет-Алийча джаш-
ланы юсюнден айтхан болур.

Урунуу хар кьайда да адамлыкъны бирин-
чи дагъаныды. Алай а кьарачай таулада
мал кютюб, джуртунгу уллу нюзюрюне кьо-
шулгъандан зауукъ кьайда. Алайсыз кьар-
нашла Боташлары да халкъыбызны махтау
аллы кьойчулары болалмаз эдиле. Илиячин-
ни кьанатлары, адамны тутхан ишинде зау-
укълукъ табханы бир бирлерине ушайдыла.

Таула бла малчыланы джюреклеринде бир
ортакъ зат барды. Малчыны джырына тау-
ладан бек уюб тынгылагъан, малчыны джы-
рына кьаяладан ариу эжиу этген кьргенми-
сиз? Токълу сюрююню отлаугъа алыб чыкь-
гъан ал кюнлеринде Боташ улуна ма был-
лай кьууанчлы сагъышла келе эдиле. Чал-
баш Минги Тауну да келбети кьачхы чууакъ
кюн бла джарыб, сени кьрюрге тансыкъ бо-
луб тура эдим дегенча, тюз кьатынга
джууукълашыб, кьойнуна кьысары келеди.
Сора кьойчугъа джангы кюч кьошулады.
Огъай, таулу таулада джангызлыкъ сынамай-
ды. Аллайын, Магомет-Алийни сюрююу кьар
боранлагъа тууарылыб кьалай кьалыр эди.
Сууукъ кьаяланы джылы кьоюнлары эшик-
лерин кенгге кердиле да кьышны кьыямы-
тында ышыкъ болдула.

Айхай, дорбунланы кьатында бичен киреле
кьаланыб турсала уа. Мал ашны джолсуз джер-

ле бла бир кюн къяя башындан, бир къяя тюбюнден ташыйса. Ол таулары огъурсузлугъу тюлдю. Таула джигитликни суюдиле. Аны хар къарачай малчы бек ариу ангылайды.

Сууукъ келе тебрегининде, къарнашла къадалыб дорбунлары аллары бегитиб тебретиле. Мулхар, салам-сулам къалаб, ичинде джылы хауа сакъланыб турурлай этдиле. Маллары къалай тынчайгъанлары сынар ююн, Магомет-Алий бир белек кечени биргелерине къалыб да кёрдю.

Тегерекдеги кюнбетлени къауданларында кютюб, ингир ала стауат таба таяныб келген Азрет-Алийге барды да, Магомет-Алий сюрююню аллы тыйды.

— Нек тыйыб тураса? Къарангы басыб кълалгъынчы ары джыяйыкъ,—деб кычырды, Азрет-Алий сюрююню арт сюреминден.

— Айырыб джыяйыкъ ансы, чот бираз тасызды.

— Сора нек?

— Бюгече къараб тургъанма да бир затны эслегенме. Токълуланы онглу-онгласу сюрююню аллында келиб, дорбунга алгъа кыриб кетедиле да, къарыусузлары кыйырда къалыб, кечени кече узуну сууукъдан инджилиб чыгъадыла. Алай бла джазгъа бузджюрек болуб къалырла.

Айтханын орунлу кёрдю болур эди. Азрет-Алий биразны баштёбен къараб турду да, былай-алай деб сёз кшошмады.

— Да кел сора,—деб къарыусуз токълуланы айырыб, дорбун таба ыхтырыб башлады.

Иги сюрюучю малларына ажымсыз болгунчу тынгы табмайды. Магомет-Алий дорбунда сюрюу бла дагъыда талай кечени къалды, „Огъай, энди уа тюгел алгъынча тюлдю. Эшта, энтда дорбунну аллына бир къарама-сакъ боллукъ тюлдю“, —деб кёлуне келди.

— Бу кышдан бир къутулсакъ, инша аллах айтса, сюрюуюбюз хайт деб аякъланыб кетер эди, —деди Азрет-Алий, бичен келтиррге тебреб тургъанлай.

— Къоркъма, энди хазнамыды, чиллени ауурлугъу да кетди. Адам ашхылыкъны келирине, тамблагъы кюнню тиерине кибик, ийнаныб турургъа керекди.

Къалай тюз айтханды Магомет-Алий. Алайсыз джашаргъа ишлерге да, хорларгъа да бек кыйын болур эди.

Тамбла да тийди кюн, бюрсюкюн да, андан сора да... Джер джылыу ангылаб тебреди. Къой-къозу гяхиник юзюб, стауатха берекет келди. Джолсуз тау сыртлыкълада бичен ташыу, къая дорбунлада къой кюзетиу да энди, тюшде кёрюннген кибик, къайры эсе да бирге ташайыб кетдиле. Иш кыйын болса да, мал кышдан чарпыусуз чыкъды.

Тубанлы кюнлери, джауумлу кечелери бла джаз келди. Дагъыда джигерлик, тэзюмлюлюк, сакълыкъ керекдиле. Ёмюрю къойчу джашха, игитда, ала не кёрмегени, не билмегени тюлдюле. Ат басханны джер таныр дегенлей, кеси сынамагъаннга ангылаб къоймакълыкъ кыйын тиеди ансы.

Бир дамсыз кюн эди. Не джаууб джаумай, не къоюб къоймай, бир тубан баса, бир ачыла. Тубан ачылгъанында, Магомет-

Алийге кьойла аз кёрюндюле. Олсагъатлай, табханын сюрюб барыб, стауатха джыйды. Санаса 250 малы джетмей. Къошда да джангыз кесиди. Атын иги адамыча джортдуруб барыб, стауатда къалгъан сюрюуню хоншуларына аманат этди да, кеси тегерекге, джайылды. Хар заманда да—зауукълукъда джунчуулукъда да—къойчу къойчугъа къарнашды. Джангыз кесинми иерик эдиле, биргесине экеулен къошулдула.

Кёлле сыртыны биягъы тубаны кёзню байлагъанды. Былай кюн а джаллы чабаргъа ёч болады. Ашыгъыргъа керекди, аджашмазгъа. Табигъатны усун къойчудан кёб сынагъан болмаз. Ол кёзюледе кёзге кёрюнмеген, хапары айтылыб махтауу чыкъмагъан ненча джигитлик этиледи. Биз аланы джарашдырыб къагъытха тюшюрелсек, кёб романны герою Магомет-Алийча джашлагъа тенглик этелмей къалыр эдиле.

Ингириликде сюрюуню джарымын табмай къайгъы басыб айланган къойчугъа къаллай ауур сагъышла келе болурла. Кюн сайын къанын да, джанын да былай тездюрюб джашамакълыкъ халкъына, джуртуна суймекликни шарты тюлмюдю?

Ючюсю юч джарытын бир-бирлерин кёрмей барадыла. Магомет-Алийни аты терлеб джюрюшю сериуоннге тебреди. Бир заманда, къаяланы джангырта:

— Магомет, о Магомет, о-о-ой Магомет!—деген таууш эштилди. Адамны джюреги къалай сейир зат эди. Ненча назму джазылгъан эсе да, киши аны сырын билиб бошайлмайды. Олсагъатлай огъуна къайгъы седиреб, къууанч

толкъунла уруб тебретиле: ол таууш бла бирге кьойланы табылгъан хапарлары келе эди. Былай инджиле да, кьууана да билмеген джюрекден не адам, не мал джылынмаз эди. Иште джигерликге кьанат бериб, адамлыгъына тамал болуб тургъан Боташланы Магомет-Алийни ма ол тукъум джюреги барды.

Къышны кьыйыны, джайны зауугъу, джазны тынгысызлыгъы, кюзню берекети, кьойчуну джашауунда джылны былай тюрлениуюн 17-чи кере сынаб, Боташлары джайлыкъдан мал семиртиб кьайтдыла. Энди келир джыл тёлю алыуну кьайгъысын кёрюб тебретиле. Совхозда джангыз бир ичлендириуючу пункт барды да, ол да джетишмейди. Кьайгъысы уа кимден да алгъа кьойчулагъа джетеди. Аны юсюне биягъынлай мекямлары-башлары джокъ.

— Кьолубуздан келиб аяб кьоймагъаныбызны кесигиз кёресиз. Быйылчыкыны да бир чыдаргъа кюрешигиз, марджа, — дейдиле совхозну башчылары.

— Биз а чыдар эдик, кьагъанакъ кьозула кьалай этсинле. Быйыл кьыш тёлю аллыкъбыз, — деб кьадаладыла кьойчула да.

Джангы туугъан кьозуланы дорбунда джазгъа чыгъалмазлыкъларын 168-чи ат заводну башчылары да бек ариу ангылай эдиле. Джангыз бир мадар барды. Боташлары биягъынлай кечине турадыла да, тёлю алыуну кёзюуюнде кьойлары джаз кьозларыкъ башха сюрюу бла орунларын алмаштырадыла. Алай бла кьышлау алгъындан да кьыйын болду. Орунсуз кьалгъан бууаз малланы

кар. 594

ажымсыз этиу кимни да кьолундан келлик тюл эди. Тутхан ишлеринде джанларын-къанларын аямай кюрешген къарнашлагъа совхоз башчыла бек база эдиле ансы.

Ол джыл Боташланы къарнашла, малны чарыусуз сакълагъан къыллы къалмай, тёлю алыудан да, джюн къыркъыудан да саулай совхозда биринчи орунга чыкъдыла. Алай бла эм къыйын джылларында таулагъа келгенли биринчи хорламларын баджардыла.

— Къойда бюгюнню къыйынынгы магъанасын келир джыл кёресе,—дейди Боташланы Магомет-Алий. Былай айтханы бла ол джеттишимлеге къалай джетгенлерни тахсасын ачыкълай болурму деб кёлуме келди.

Тамам къууанчы кюнледиле. Къой къыркъыу бошалыб, бир сюрюулери эки болуб, джайлыкъгъа тебреб турадыла. Танг къаралдысы бла туруб, Магомет-Алий а стауат тегерегини мулхарын, хабур-чубурун джыйыб кюрешеди.

— Эл гуууртха, Гунай джуууртха дегенлей, не этгенлигинди, шо?—деб кичи къарнашы Мухтар кенгден къычырыб сёлешди.

— Э-э-эй, сен алкъын джаш адам кёреме. Быйыл да былайда къышларыкъбыз. Бу тегерекни биченин кесибиз ашарыкъбыз. Биченликде мулхар къалса, дырынны кёзююнде бичеп бла бирге джыйылады да, мал аш татымсыз болады. Къойла чирик хабур-чубурдан джийиргенген кибик этиб, ариу бичени да теблеб къоядыла.

Азрет-Алий сюрюуню ышыра кетди. Экиси уа къадалыб стауат тегерегинде джукъ

къоймай джыйыб, тебе-тебе этиб от тыкъдыла.

— Къачда уа,—деди Магомет-Алий, эскини, джараусузну мукъут ийисин чыгъарыб кёкге думп болуб баргъан кём-кёк тютюннге къараб туруб,—бу тегерекни саулай чыгъа-нагъын чаллыкъбыз.

— Тейри, этерикбиз алай ансы, джюнюбюз стукгу-стукну болуб, чыгъанакъ башларында къалса, джаз не къыркъарыкъбыз?—деб сёзге къошулду Мухтар да, бир да ышаргъанын бузмагъанлай.

КОЛХОЗНУ правлениесинде мени Рая Лозагъа тубей кетериме разылыкъларын билдирдиле.

Мен, ат арба бла джол бурулгъан джерге дери келиб, алайда тюшюб, тауукъ ферма таба тебретим.

Эшда, кызыла былайда джашай болурла деб, бирча чыммакъ тауукъла да тегерегимден басынганлай, келиб ферманы кыйыр эшигин къакъдым. Бир кесекден орта бойлу, кызылы бла агъы тегюле, токъ битген кызычыкъ эшикни ачыб:

— Не излейсиз?—деб сорду.

— Раиса Лоза былайдамыды?

— Хо. Былайдады. Киригиз ичгери,—дегенден ары ол башха джукъ айтмады да, бир джанына туракълаб, меннге джол къойду. Тюгел юйге кириб да бошагъынчы, тёр къабыргъаны тюз ортасында тагъылыб тургъан В. И. Ленинни портрети кёрюндю.

Терезе тубюнде тюрлю-тюрлю гокга хансла, стол юсюнде Л. Н. Толстойну „Къазауат бла рахатлыкъ“ романыны китаблары, журналладан кесилиб алынган джуртубузну алчы тауукъчуларыны суратлары меннге колхозчу

къзыны ангысы бла ишленмеклигинден кеси айталмазлыкъ затланы тахсасын билдириб тургъанчадыла. Бетлери ачылыб тургъан „Основы птицеводства“ журналны джангы номери да стол юсюндеди. Кёб турмай, кёк кёзлерин джумуб къарай, сары шилли къатангы тиширыу кириб келди. Бир да ышаргъанын бузмагъанлай, саламлашды да, терк огъуна чыгъыб кетди.

— Бу мени нёгеримди. Евдокия Павловнады. Сабийлигинден бери да чыныгъыб ёсгенди да, неда болсун, ишлеб тургъандан сюйгени джокъду. Иши болмаса уа, олтуруб китаб окъуйду. Халисин а сорма да къой. Джанынгдан юлюш этерсе, аллай бир огъурлу адамды,—деб хапар айтды Раиса.

Кюнортагъа джетише, уллу джыккыр джарашдырылгъан арба бла суу алыб келдиле. Биз ушакъны къоюб тышына чыкъдыкъ. Тауукълагъа суу, аш бериб бошагъандан сора:

— Гаккы джыяргъа келе эсенг, джюр бизни бла,—деб къычырды Рая. Мен ала бла тебретим. Хар уядан тогъуз-ондан гаккы тюшеди. Ишлерге юреннген къолла башха кёре эдим. Сынгар бир гаккыны да сындырмагъанлай, челеклени да, уллу четенлени да къараб-къарагъынчы къалау-къалау этиб барадыла.

Джыйгъан гаккыларыбызны барысын да ариу джарашдырыб яшиклеге тиздик. Гаккы тизиуле, кенгден къарасанг, чыммакъ инджилеча кёрюнедиле. Бир-бирлерине тийиб сынмазча, тизиулени эки джанларындан да

сюрме джонгурчхаланы тѣшеб, башларын къангала бла чюйлеб, ящиклени машиналагъа джюклерге хазырладыкъ.

— Бусагъатда кюн сайын минг бла джарымдан аслам джыябыз. Джылны ахырына уа хар тауукъдан 170-ден джыяргъа нюзюр этебиз,—дедиле Рая бла Евдокия.

— Сѣюгюзге толу болалармысыз?

-- Да болмай а. Игитда болабыз. Къуру биринчи кварталда огъуна тауукъ башындан 70-ден аслам гаккы бергенбиз сора,—деб экиси да бир бирини аузуна чаба, таукел-таукел сѣлешедиле...

Иш кюн тауусулду.

— Эрлей суучукъ келтир, ары бир джуу-айым ансы, сени джауунг да бу полланы кѣрсюн,—деди Рая, Евдокиягъа челеклени узата.

— Хаман да сен джууаса, бу джол меннге къой.

— Хы сеннге, не айтады деб турама. Сен тамада, мен кичи. Ангыладынгмы?—деб Раиса къзтына да къоймады.

Джигер ишлер ючюн эм алгъа адамлыкъ керекди. Адамлыкъ а кѣб затдан къуралады. Бу этгени да аны бир шартыды деб кѣлюме келди.

Ингирде да биз иги кесекни ушакъ этдик. Быйыл биринчи кере чѣб атханында, Раисаны къалай къууаннганындан хапар айгдыла. Кеси джаш болса да, тауукъ фермада ишлегенли 4-чю джылы барады. Ма бу къадар тауукъну джюджекле сагъатчыкъларындан

кеси ёстюргенди. Энди уа, аланы хазнасын чарпытмай уллу тауукъла этиб гаккы джый-ыудан районда эм алчыланы бири болуб турады.

Къызла танг джангы бозара тебрегени бла къобдула. Огъурлу танг атыб, энтда бир берекетли кюнню башланнганына той этгенча, бу гугурукку къычырыкъ къулакъларынгы сасытады. Эшикле былай ачылгъанлай, къанатларын джая, бирден юрюлюб, шоб-шош тургъан арбаз къараб-къарагъынчы баргъан сууну чыммакъ кёмюклю толкъунларыча болду да къалды. Стауатны бир къыйырындан бир къыйырына къараб чыкъды да Рая, тунакы ауазы бла:

— Къарнын табдырмасанг, тауукъ гаккыдан берекет этдирмез,—деб эртдениги ашны хазырлаб тебреди. Алай бла дагъыда коммунизмни къурар ючюн къаджыкъмай ишлерик кёб кюнню энтда бири башланды.

— Сен гурт тауукълагъа къара, мен къалгъан ишни тындырайым,—деб нёгерине, Раиса челеклерин ашдан толтуруб-толтуруб арбаз толу зугул-зугул тегенелеге ташыб тебреди. Тауукъла уа, аналарын эмерге чабхан къозучукълача, тегерегине асыры бек басыннгандан, ол огъай эсенг, эркин атларгъа да къоймайдыла. Гурт тилеген тауукъланы уа, уялагъа чёгюб, къозлагъанны илгиздик этмесинле деб, кеслерин башха юйчюкде тутадыла...

Кюн къышылыкъгъа чыгъаргъа, гаккыланы алыб кетерик машина келди. Тауукъ ашны къотарыб бошагъандан сора, биз гаккыла-

дан тыкъ-тыкълама болуб тургъан яшиклени джюкледик. Къардоник станисеге дери мен да ол машина бла барыргъа керек эдим.

Бу машина къаллай бир берекет, къаллай бир байлыкъ алыб барады. Кюн сайын ма былайды. Муну барысы да Зеленчук районда „Коммунизмни байрагъы“ колхозну джигер тауукъчулары Рая Лоза бла Евдокия Жмайловнаны къолларындан чыгъады.

АЛКЪЫН адам аягъы тынма-гъанды. Кёкде булут болмаса да, къойджолла седиреб-седиреб, алайсыз да джарты айны адаргы джарыгъын джутуб тургъанчадыла. Сора узаргъыракъда болсала, адамланы, аны кибик башха затланы ауангы къаранталары кёрюнеди. Неда болсун, Къобан бойнуну салкъыны, джумушакъ хауасы кёлюнгю кёлтюрюб, санларынгы тирилтген кибик этеди. Къара бухар бёркюн мангылайына басаракъ этиб кийиб, орга бойлу къатангыгъа тартхан бир джаш ууакъ таш зыгъырлы джолну юсюн сабыр-сабыр атлагъанын бир да бузмагъанлай, ёрге-энишге озады, суу бетли плащы да, онг билегине тагъылыб тургъан къызыл къумач байлауу да энди бирча къарыусуз бет алгъандыла.

Адам-мал дауур-суююрле эшитилселе да, итле гузаба болсала да, ол джаш хар джолда да иги огъуна сагъайыб къарайды. Бюгюннге джамагъат джорукъну сакъланнгынына къараууллукъ этерик кёзююу джетгенди да, ма былай этиб, кечени бир зама-

нына дери, эл тынчайгъынчы, аякъ юсюндѣ боллукъду.

Мындан алгъа кѣзюулеринде хазна затха тюбемеучен эди. Бюгече да, ол зат акъылына келмей, тамбла профсоюз джыйылыуда коммунист урунууну джигерлери болайыкъ деб сѣлеширигинден татлы сагъышлагъа сингиб барады. Элни кыйыр сюремине джетеше кетген джерде бир кычырыкъ-хахай, ушагъыусуз дауурла эшитиледиле.

Чабханын бузмагъанлай джетсе, эки джаш къала-балыкъ болуб тура эдиле. Бир бирине бычакъла бла чаба тургъан экиси келген къайгъылы болмадыла. Юслеринде адамлыкъ сыфат, не ангы, не адеб-намыс,—бир тукъум бир зат къалмагъан эди. Джыртхычлача бир-бирлерин дукгулларгъа мыллык атадыла. Асыры бедерленгенден, ол огъай эсенг, тылпыулары да, сѣзлери да юзюлюб-юзюлюб, бѣлюнюб-бѣлюнюб чыгъадыла.

Къызбай адам кече ортасында бычакълаша тургъан аманлыкъчылагъа къатылаллыкъ болмаз эди, Аныуарбий а аллай учхара адам тюлдю. Таукел, ётлю джашды. Джетгени бла арам-къарам демей, орчагъа тюшдю да, кючлю къоллары бла экисин эки джары тюртюб:

— Не этгенлигигизди, джаныуарла?—деди, бек да хахайламай.

— Джалла, дуниядан умутунг бар эсе!?

— Ууахты излебми айланаса?—деб, андан да бек бедерлениб, биягъыла андан да бек учдула бир бирлерине.

— Тохдагъыз дейме да!—деб Къаракет улу дагъыда орчагъа чабды. Олсагъатчыкъ-

да туююшгенлени бири эриши кычырыб, артына чынгады. Бирси бычакълы уа, адам ёлтюрюр къаннга кириб, дагыда ол бирини нзындан ууланды. Алайына бир залим джумдурукъ тюз хамхотуна тийгени бла алчыгюлчю айланганы тенг болду.

Энди тиймей, алай кьоюб олтурургъа кьоркьунчлуду. Аманлыкъчыны кьолундан бычагы туюшмегенди. Тура келиб ол энтда хатала этерге боллукъду. Дружинник болмаса, бирсиден кьолайлыкъ кьалмагъанды. Башына ол акъыл келгени бла Аныуарбий джетиб аны кьолундан сермеб бычакъны бир джанына атды. Бирси уа кьолу ауур джаралы болгъан эди да, не бычакъ, не туююшюр къайгылы болмады.

Экисини бычакъларын да хурджуноуна салыб, халкъ дружинник Къаракетланы Аныуарбий къысхача:

— Джюрюгюз! — деб буюрду.

Аманлыкъчы, бузукълу адамла асламысына кьоркъакъла боладыла. Аланы джамагъат не аз да джакъламайды. Сора, аллай насыбы кьуругъанла, кеслеринден онглулагъа тубеселе, джюреклерин да, бютеу санларын да къызбайлыкъ кючлеб тохдайды. Бу масхабсызла да аллайла кёре эдим.

— Бусагъатдан ючююз да больницагъа барлыкъбыз...

Кьолларындан келсе, дружинникни унаталсала, экисини да сюйгенлери бугъунуб кьалыргъа эди. Алай болмады...

Джараланы кьолун байлатыб, больницадан чыкъгъанларындан сора, Къаракет улу туююшгенлени бирине:

— Сен бар юйюнге, сагъат 9-да келирсе штабха,—деди буюргъан халда. Андан сора джаралы таба бурулду да:

— Экибиз бирге барлыкъбыз. Мен сени юйюнге дерн ашырайым,—деди.

Бу ишлени барысын да тындырыб, Аныуарбий юлерине джыйылгъанында, кечени ауурлугъу кетген эди. „Эльбрус“ рудникни тюз ишчиси, комсомолчу джаш, кесини джамагъат борчун толтура, ма быллай джигитлик этди. Ким биледи, ол алай джетмесе, адамлыкъ къабдан чыгъыб, бир бирин ёлтюрюрге къанлары къызгъанла, кертиси бла да, бир пелах этерге боллукъ эдиле. Аныуарбий а эки адамы ёмюрюн сакълады. Игитда дейсе, ала айыбларына джолукъмай къалмагъандыла, уллу аманлыкъ этерден сау-эсен къалдыла ансы.

Танг аласы бла эшик къагъылды. Аныуарбий къаты джукълаб тура эди. Анасы уянды да, тышына къарады.

— Шо, айыб этмегиз, танг атмай джунчутуб айланганыма. Амалы болмагъанча, Аныуарбий керек эди.

— Бусагъат уятайым,—деб орта бойлу къызыл чырайлы келбетли токъ битген тиширыу терк огъуна ичгери кириб кетди.

Кёб мычымай, кийимлерин юсюне ашыкъбушукъ къаблагъаны бла, джукъулу кёзлерин ууа, Къаракет улу чыкъды. Къараса, обогатительная фабриказы тамадасы келиб тура.

— Былай нек эртделегенсе? Не болгъанды?

— Чыртда кечикдирмей концентрат джук-

леб, машиналаны ашырырга керекди. Адам табмай келгенме.

— Кёзюме кълалктыу киргенли бир кесек заман болады. Не мадар. Салыб андан бери келгенинден ары, кълалай мыдах этейим. Ызынгдан джетейим.

Джангы чыкыгъан кыръдышны суююмлю ийиси, булчукълары чагъа башлагъан тереклени тешелеринден эшитилген чыпчыкъла джыры, булутсуз кёк—быланы барысы да джазны аякъ орунлу болгъанын эслетедиле. Джылны бу чагъында Учкулан ёзен керти да чырайлы болады. Аны юсюне Къобанны дженгил джюрюшлю кём-кёк сууу, джелде чайкъалгъан дарий лентача, табигъатны алайсыз да джасанма келбетине дагъыда ариулукъ къошуб турады. Суу джагъада эрлай-бурлай джууушуб бошады да, Аныуарбий бирча дженгил джюрюшю бла келиб, мотоциклине от алдырды. Сора ёзенни энишге айланыб кетди.

Кесини иши башхады Аныуарбийни. Ол магъадан тартхан тирменни джюрютеди. Тирмен толусу бла механизмлени кючю бла ишлейди. Бютеу рудникни коллективи чыгъаргъан магъадап Аныуарбийни къолу бла ётеди. Ол ууакъ зыгъыр этдиреди да, уллу обогатительная фабрикагъа ашырады. Аныуарбийни тирмени предприятниени джюрегиди. Алайды да, магъадан джыйылгъан кёзюуде тирменни чыртда тохдатырга джарамайды.

Бу тукъум джууаблы иште тамам ышангылы, деменгили адам болургъа керекди. Иги оноу этиб, рудникни тамадалары Къаракет улун сайлагъан эдиле. Андан бери талай

джыл озду. Бойнуна салынган бу джууаблы ишни Аныуарбий бюсюреулю баджаргъанлай келеди.

Бу джол а, танг аласы бла туруб, концентрат джюклерге барады. Башхаланы ишлери болса да, талпыб, учунуб барады. Нек десенг, коммунист урунууну джигери болур ючюн кюрешиб башлагъанында, не тюрлю ишден да артха турмазгъа, кеси башындан эсе, къралгъа хайырлы ишни сайларгъа сёз берген эди. Сабийлигинден да айтхан сёзюне не болуб ёсген джаш энтда ма алай асылу шартла бла джашаб турады.

Джюк машиналары ашырыб бошагъанларындан сора, Къаракет улу хант юйде ауузланды да, кесини ишине джарашды. Хар кюндеча, иш мардасын иги огъуна артыгъы бла толтуруб, тюшге джууукълашхан заманда профсоюз организацияны отчет-сайлау джыйылыуна кетди.

Джыйылыу аны уллу къууандырды. Рудкомну председатели сёзюнде комсомолчу таулу джашха махтау салыб, анга, коммунист урунууну джигери деген ат берилгенин айтды. Андан сора тенглери рудкомгъа член этиб сайладыла. Бу къадар ашхылыкъны барысы да Къаракет улуна джангы кюч, талпымакълыкъ береди.

Кеч болгъан эди. Быягъынлай джарты ай тегерекни тунакы джарытады. Кюн сайын озуучусуча, Аныуарбий бюгече да азыкъ тюкени къаты бла тебрегенлей, иги арлагъыракъда биреуленни бир затны кёлтюрюб, къачыб баргъанын эследи.

Ызындан чабыб джетсе, ол а тюкенни ал-лында тохдаб тургъан ун джюкленнген машинадан бир машокну къымыб бара тура.

— Тохда алай!—деген таукел тауушну эшитгенинде, асыры бек илгеннгенден ол адамны къолларындан машок ычхыныб кетди. Кесини да бети-къуту кетиб, тинт-минт этди. Дружинникни сорууларына, ол огъай эсенг, башын-аягъын джарашдырыб да джу-уаб этелмеди.

— Бусагъат элтиб ызына сал! Ангыладынгмы. Бу джолгъа дери быллай кир ишге къатыншаучаненг. Айыб тюлмюдю?

— Джангылдым, Аныуарбий, юйюм къуруду!

Ол адам машокну да орнуна салыб, думп болду. Ызындан бир кесек къараб туруб, башын чайкъай, бираз ышаргъанчыкъ да этди да, Аныуарбий юйлери таба джол алды.

Мен минглени бири бир тюз къарачай джашны кече бла кюнню ичиндеги джашауундан хапар айтдым. Аны уа джашауу байды, тазады, саилары тиридиле, этимлидиле...

Эки джылдан бери да урунууну край байрамына къошулургъа эркинлик берген комсомолну кёчюучю мандат къагъытын кълундан ычхындырмай келеди. Бу ашхылыкъла бла адамлыкъ шартланы бир джерге джыйышдырыб ёлчелесек, „Эльбрус“ рудникни ишчиси Къаракетланы Юсуфну джашы Аныуарбийни тюрсюнюнде заманыбызны шамчыракъларыны бири кёрюнеди.

Джандан джаннга тенглик

УЗУН конвейер бирча акъырынчыкъ къозгъалыб барады. Аны юсюнден барабанный переключателлени ууакъ керекчиклери бир бири ызындап келедиле. Эки джанындан тизилишиб олтургъан къызланы бармакълары, къобуз тиекледе ойнагъанча, алай дженгил къымылдайдыла. Ол огъай эсенг, сѣлешиб тургъан да кѣрлюк тюлсе. Джангыз бир адамны эси джангыз бир минутну бѣлюнмезге керекди. Ансы ишин белеуют этиб къояргъа боллукъду. Ма былай къадалгъанлай, саулай иш кюн ѳтеди.

Аны юсюне ѳретин шагърейликден ары бригадада бир бирин иги таныгъан хазна киши джокъду. Нек десенг, ала заводда келиб къуру юч ай юреннген джаш къызчыкъладыла. Сора ишни заманында да, солугъан кѣзюулеринде да бир тукъум бир тумакълыкъ эсленеди. Хар ким кеси кеси бла болгъанча, алай... Бригада къуралыб, ишлеб башларларыны аллы бла цех тамадасыны:

— Сиз комсомолчула бригадасыз. Заводну партия организациясы сизге уллу ышанганын билдиргенди,—дегени къызланы бир-

бирлерине джууукълашдыргъанча болгъан эди ансы. Барысы да орта бойлу, балбетли сарычач къызчыкъгъа джити-джити къарайдыла. Ышаргъан-кюлген джокъду. Къыйын джолгъа тебреген адамлача сагъышлыдыла.

— Нек десенг,—деб эсине тюшюреди энди бригаданы алгъыннгы бригадири Надя Тищенко,—цех тамадасыны сѣзлери, джашаугъа ачылгъан эшиклени ачхычларыча болуб, джюреклерибизге туюлюб къалгъан эдиле.

Джюрекден джюрекге болгъаныча, иннетден иннетге да джол барды. Аны айтханым, сени кимге эсе да иги иннетинг бар эсе, къалайда джюрюсе да, ол аны джылытыб турады. Аман иннетли уа, кесини бети кѣге-риб, сѣзлери сызгъырыб тургъаныча, тѣгерегинде адамланы да сууукъсуратыб, инджитиб джашайды. Кѣзге кѣрюнмегенликге аман иннет бла иги иннет билинмей къалмайдыла, сезилмей къалмайдыла. Алайлыкъдан болур эди, къызла кюнден кюннге джарыб, къууанчдан толуб, ортада уа тансыкълыкъ юйюрюсюнуб, алай болуб башлады. Шохлукъну, бир бирине хатер этиуню уа учу-къыйыры да болмай кѣре эдим...

Экинчи смена башланыргъа энтда бир сагъат барды. Юреннгенлерича, къызла бюгюнда эртде келгендиле. Ала заводну арбазында гоккалагъа суу къуярыкъдыла.

— Джай заводну тѣгереси къараб къарамындан тоймазча боллукъду,—деди Юдина Надя.—Къызланы къауумундан да тамадаракъ болгъаны ючюмюдю да, не джууаб этерикдиле дегенча, хар кимге кѣзюу-кѣзюу къарай:

— Сенича болсам, уялмай алай айтмаз эдим!—деб, Рая Новохатская сермеб алыб силдеб джиберди. Аны сарыдан къарауузгъа тартхан къашлары дженгил-дженгил къымылдаб, ариу, кълалтырагъанга джетиб, бетинде кълан джюрюмей кълалгъланча кърюндю. Надя симсиреб кълалды. Тылпыуун кълыхса-кълыхса алады. Бары да бирден сагълайдыла. Кюн таякъла бла бирге келген эртденги кълуанчны былай ушагълыусуз бузулгъланына кълыйналгъланларын билдирирге ашыкългъланча къларайдыла ала.

— Не затха кълзлеригизни джандыргълансыз?! Бизни кълалай хыликге этгенлерин билемисиз?!—Рая бурулуб кишиге да къларамай суу алыргъла кетеди. Кълайтыб келди. Бир заманда кълызланы эм тирилери Лаар Нина:

— Ким? —деб, бир билейим ансы, эки этегин башына кълабларма дегенча, ауузун джопну этиб, эринлерин кергени бла тохдаб кълалды.

— Барысы да... Ким этмейди... Онг джанынгы айландыр да барчы кълайсы бригадагъла да... айтханларын эшитирсе...

Надя Шевченко алгъла атлады, дагълыда атлады. Терк тохдады да, басындырыб:

— Тюз этедиле!.. Тюз!..—деб кълычырыб джиберди.

Сълзню магъланасын ол кълызланы барысындан да алгъла ангылагълан эди.

Не ючюн десенг, саулай цехде аладан со-ра коммунист урунууну бригадасы болмагълан чыртда киши кълалмагълан эди. Алай бла уа бютеу джыйыучу цехни коллективине мусхам болуб тура эдиле. Таблыгълы тюшген

джерде башха бригадаланы адамлары: „Эринчекле,“ „Быт-бытла“, „Сиз болмасагъыз“, — деб ыйлыкъдыргъан этедиле. Саулай коллективине алай айтыб турсала, бир тюл, эки тюл, ким кёлтюрюб барлыкъды? Кесинг да ичинде болуб, джандан джаннга тенглери-нги селеке этселе. Бюгюн эртденбла Райны да ма алай тарбуууннга тыйгъан кёре эдим къайсы эсе да.

— Бюгюн ишден сора киши кетмесин. Завкомну председателин да чакъырыб, кенгеш-ген этерикбиз. Комсомолчула бригадасы аты-быз, ишибиз а?! Хаман кечигиб келиучюле бармыдыла? Бардыла. Брак этебизми? Этебиз! Ишни заманында дауур кёбмюдю? Кёбдю!

Надя, бригаданы бригадири, бу къызланы хар бирине джанындан юлюш этген Надя андан ары чыртда джукъ айтмай къойса да, къызла ангылагъан эдиле. Бригадагъа айтыл-гъан сёз къайсы бирине да эки таякъ болуб тиеди—коллективине, кесине.

Джыйылыу узакъгъа созулмады. Завкомну председатели коммунист урунуу ючюн кю-решни джоругъун ангылатыб бошагъанын-дан сора къызла да сёлешдиле. Эндиге де-ри джукъ айтмай, шкафха таяныб тургъан токъбет, тегерекбурун къызчыкъ Галя Бед-нячук бери аллына силкиниб:

— Мен Томагъа айтама. Мындан ары ке-чигиб келиучюсюн къойсун,—деди да, экин-чи джукъ айтмады.

— Тома, ачуму болду да, джууаб къай-тарыргъа учунуб, тегерегине къарады. Джы-йырма бла сегиз кёз. Алагъа да завкомну председатели да къошулуб, бары да бирча

ушагъыусуз къараб тура эдиле. Айтыб не айтырыкъ эди. Сюлдюрю тюшюб, тѣбен къарады да къалды.

Биягъы конвейер акъыртынчыкъ къозгъалыб барады. Биягъы къызла тизгинлешиб олтурадыла. Биягъы бармакъла, къобуз тюекледеча, дженгил-дженгил къымылдайдыла. Барысы да, не да биягъыды. Барысы да, не да биягъы тюлдю. Биягъы ишни этгенликге, энди къызланы терен нюзюрлери барды. Акъылгъа сингиб бошагъан нюзюр. Ол джашауну магъанасына дам бериб тургъанчады. Коммунист урунуу ючюн кюрешиб тебрегенли кѣзге кѣрюнмеген ма быллай уллу джангырыу болуб баргъанын къызла бек ариу ангылайдыла, джарашдырыб хапар айталмайдыла ансы.

Энди Тома да кечикмейди, ишни юсюнде дауур да болмайды. Брак унутулгъанды. Нек десенг, хар ким аны кесине да, тенглерине да заводну партия организациясыны ышанмакълыгъыны магъанасын ангылагъанды. Бригаданы бирлешиб, джигер ишлерге къызындырыуда ол эм баш зат эди.

Джыл бла талай ай озду. Комсомолчула бригадасыны джетишимлери саулай заводха белгили болдула. Надя Ищенкону бригадирлигинден смена мастерге ёсдюргендиле. Аны орнуна къызла Рая Новохатскаяны айыргъандыла. Иги кадрла ёсдюрюб бериу а ашхы коллективни шартыды.

Хорлам келди. Огъай, къызланы кеслери бардыла хорламгъа. Ала, Булгакова Света, Новохатская Рая, Васюкова Надя да ичлеринде болуб, беш-алты адамгъа орта школ-

ну тауусдурдула. Заводну джамагъат ишлерине тыйыншлы юлюш къошуб турдула. Керек кюн артыкъ сагъатла ишлейдиле. Мамматха джюрюйдюле. Къайсы бирин айтыб къолунгдан келликди.

Быйыл февралны 28-де бютеу заводну джыйылыуу болду. Анда директор комсомолчула бригадасына, хорламлары бла алгъышлаб, коммунист урунууну аты аталгъанына шагъатлыкъ къагъыт берди...

Уллу къууанч келсе, адамны джюреги алай кенг болуб нек къалады экен?.. Анга бютеу дуня къалай сыйыныб къалады ол сагъатда? Сора хорлам, комсомолчула бригадасыны бу гитче хорламчыгъы, былай кесин кёргюзюрге нек ашыгъады экен? Къарагъан а кимге къарайды. Лена Пекеровагъа, Люба Чепруновагъа, Вера Пальковагъа—саулай бригадагъа. Сыйлы затды хорлам?..

Бююн Лисицина Алла ишге келмей къалгъанды? Бютеу бригадагъа къайгъы кирди-Сменаны аягъына дери да чыдамай, кюнор тада къызланы бири хапар билиб келди.

— Ауруйду, къыйын операция этилликди деб алай айтадыла,—деди ол, бетинден нюрю къачыб.

— Къалай этейик?—деб Валя Загинайло, бармакъларын ууучларына джыйыб:

— Ишден сора джыйылыб барайыкъ.

— Барайыкъ!..

— Барайыкъ!..

Андан бери юч ай болуб келеди... Аллагъа бригададан киши бармай джангыз бир кюн да озмагъанды.

Операция этилгенден сора юч-тёрт кюнден Алланы эри ёлдю. Эки сабийи. Джунчуу. Бир адамгъа аллай бир! Огъай! Ол бир адамгъа тюлдю. Саулай бригадагъады. Къуу-анч кибик, ол да юлешинген этеди. Ала бютеу завкомну аякъ юсюне салдыла. Кес-лери ачха джыйышдырдыла. Хар минутну хайырландыра билиб, Алла ючюн да ишлеб турадыла. Май айда уа саулай заводда биринчи орунга ие боладыла.

Мындан алда уа этген ишлерине тёленген хакъны беш процентге тюшюргендиле. Алай демеклик, иш къоратыу кюнден кюннге ёсюб барады.

ЛЕНИНЧИ комсомол дуня-гъа туугъанлы аны джигитликлерин джырлау бизни эм сыйлы темабызды. Уллу адамлыкъгъа ие болуб, атлары историяны бетлерине алтын харфла бла джазылгъан джашларыбызны, къызларыбызны асламысы да комсомолну тизгинлеринде чыныкъгъандыла. Энди уа, ненча комсомолчугъа тюбесенг да, тамблагъа ачыкъ джюреги бла тебреген коммунизмни ишлеуню джигерлери джангы адамла бла танышаса.

Бу джол да алай болду. Тюсюн айтсам, мен джазаргъа деб алчы комсомолчуладан геройла излей чыкъмагъан эдим. Барысы да цехни къабыргъасына тагъылгъан бир къагъытдан башланды ансы. Анда:

„Берген сёзюбюз ючюп
Биз айыблы болмазбыз!
Джангы джашауну кюнюн
Джер джюзюне тутарбыз!“ —

деген назмуладан сора: „Жильцова Антонина Федоровнаны бригадасындагъы комсомолчула, джетиджыллыкъны ючюнчю джылыны

борчларын болджалдан алгъа, КПСС-ни XXII-чи съезди ачылыр кюннге, толтурур ючюн, бегим этедиле“, —деб былай джазылгъанды:

1) „Коммунист урунууну юлгюлерин кёрюжюрге;

2) марданы хар кюн сайын 115—120 процентге толгуруб барыргъа;

3) техника кърккъуусузлукъну джорукълары джангыз да бузмазгъа;

4) продукцияны къуру айырма агъачлы чыгъарыргъа;

5) къанганы не къадар аяулу этерге;

6) съезд ачылыргъа орта билимлери болмагъанланы бири да къалмай школгъа джюрюрге...”

Айдан сора ай озуб, уллу съездни кюнлери да келдиле.

Барыгъыз да кёрюжюз, окъугъуз деб, цехни эм туура джерине джазылыб тургъан бу сёзлени джерге тюшюрмез ючюн, андан бери къызла джангыз бир кюнню да, бошбеллик этмегенча, къадалыб кюрешгендиле. Артыкъсыз да бек хар адамны энчи къылыгъын коллективликни излемлерине тюзетиу тынч болмагъан эди. Алай а беш-алты комсомолчуну башы кършулгъан джерде комсомол джолдашлыкъны сыйы кимге да багъалы болады. Аны хатерин этерге тырмаша, адамны адамлыгъы, намысы ёсюб, кючю-къууаты, тин байлыгъы юйреб, ёмюр джолу джамагъатны асыл иннетине кършулады.

Джазны бурну къарагъанлы санлары джепигилленгенча болуб, не къадар джигер ишлерге къызыннганын Тоня талай кюнден бери да сезе-сезе турду. Не келсин, белгили

бир ишинг болмаса, неда тенглеринг бла эриширге мадар табмасанг, ингирге дери кюн ашыраса да къайтаса. Бир-бирде уа, тынч-кёллюлюкге салыныб, иш кюнню бошалырына ашыгъаса. Алай демеклик, заводда кёб комсомолчу, бир ишден бир ишге кёчюрюлюб, къалайда болса алайда кюн ашыра джюрюй эди.

Бу тукъум джашаугъа комсомолчу къызыны джюреги чыртда хош болмады. Юйлерине келсе да мышау болуб олтурургъа тюзелди. Арт ала уа „къалгъанла да таб менлей болуб тура болурла. Газетледен джуртубузда комсомолчу тёлю баджарыб баргъан сейир ишлени юсюнден окъусанг а, кеси кесингден, ыйлыгъырынг келеди“ деген сагъышла уя сала тебретиле.

Бир кюн заводну арбазындан дыбырдаб тышына чыгъыб баргъан Надяны кёрюб, ызындан.

— Надя, алай тохдачы!—деб кычырды.

— Нек кычыраса?

— Бир айтырым барды.

Экиси да къолтукълашыб сериуюн атлай барадыла. Орам тереклени джалан булчукъларын эшитилер-эшитилмез шыбырдата, Лаба ёзенни толтуруб келген аязчыкъ энди узайгъан джазгъы кюнден джылыныб, кыызчыкъланы бетлерин джумушакъ „тили“ бла сылайды. Тоня „тарыгъыуларын“ бошагъанында, Надя табанларын алгъа басыб, бурунларын да штаб-штаб деб джерге ура баргъан чурукъларына къарай, бир кесекни джукъ айтмай барады. Сора:

— Ахырысы, мен да сеничама. Миллионла бла гектар кыырдышлы джерлени сюр-

ген—комсомолчула! Къайдам, не айтайым. Сен а, ишгирге дери эрикгенинги кетерелмей бурнунгу салындыр да айлан.

— Бери къара, тамбла комсомол джыйылыу боллукъду.

— Бола турсун бир да аямай!

— Бир сёз ангыла, къызыб къалма да. Анда комсомолчуладан джангы бригада къуаргъа оноу этейик деб кёлуме келеди.

— Огъай, пеляхлы кёреме сен, Тоня...

... Бир да иги боллукъду. Къалгъанланы да къууандырыргъа башлагъанса.

Джыйылыуда бу оноуну къызыу джакълаб, бир аууздан къабыл этдиле. Заводну администрациясы бла коммунистлери уа бригаданы джетишимли ишлерине джол бердиле.

Алктын усталыкълары, сынамлары болмагъан, бирер тюрлю къылыкълы, бир бирлери уа ишге джизги адамланы юретиб, джигерлендириб, бир бирини халисин алдырыб, джетишимли урунуб тебреу айтыудача терк, тынч болуб къалмайды. Станокда джигер ишлер ючюн а заманны толу хайырландыргъандан сора да, тири къымылдаргъа керекди. Тоняны кесинден сора уа киши ишлей билмейди.

„Ол сирелиб, мен ишлеб...“—деб къызланы арасында ууакъ гурушхала чыгъыб тебрейдиле. Бир кюн Люда Коваленко сирелиб тургъанлай, къызланы бири къатына джууукълашыб:

— Нек сир къатханса, бийче, не-е?!—дегенлей, Надя да, Тоня да кеслерин тыялмай кюлюб джибердиле.

— Джаууму да сиз самаркъау этигиз,—деб ол да ёрге-ёрге чынгады.

— Сени ким самаркъау этеди?

— Ма сиз!

— Бери бедерленмей, сен да кългъанлача ишле!

— Дунияны тутуругъу бизбиз деб кълюгюзге келе болур дейме,—деб Света бла Валя да ол ючюсуне хыршыландыла. Бригада эки къауумгъа бълюндю. Киши киши бла сёлешмейди. Кючден бла бутдан къуралгъан бригадасы былай болгъанына Тоняны джаны кимден да бек къыйнала эди.р

— Бу мизамсызлыкъ къузумамай, игилик джокъду,—деди талай кюн огъандан сора бир къауумуна да къошулмай тургъан Чернявская Люба.

— Эм алгъа кесинг уяла бил да, андан сора орчачы болурса,—деб къызла джанджанындан къычырдыла.

— Сора не этгенме мен?

— Съездни сыйына алгъан борчубузгъа къол салгъанса да?

— Салгъанма!

— Школгъа нек джюрюмейсе?

— Заманым джокъду,—десе да, Любаны кирпичкери салыныб, акъшилли джукъа ууртчукълары къызарыб кълдыла.

— Алдама! Тебсерге уа къайдан табаса да?—деб артыкъсыз да Тоня хыртха уруб тебрегенинде:

— Ким сёлешсе да, сен сёлешме! Ауругъан этеме деб, киногъа...

Бир кюн Тоняны кертиси бла да ауруб кетгенин барысы да биле эдиле. Сора Люба-

ны алай айтханына бригаданы эки кѣаууму да хош болмадыла.

— Бизни ичибизде быллай бетсизликге орун болмасын.

— Бригаданы да кѣураб, барыбызны да станокда ишлетген кимди: Тоняды! Сорабиз бир бирибизге былай харамлыкъ джюрютсек, элтиб халкъны кѣз туурасына такъгъан борчубузну кѣалай толтурлукъбуз? Эм арты кюлкюлюк болургъа тебрегенбиз!—дегенинде, Надяны уллу кѣзлери андан да бек джаныб, джукъа джаякълары андан да кѣуу болгъанча кѣрюндюле.

Ингирде кѣзюусюз комсомол джыйылыу бардырылды. Къызла кѣаугъаны чурумчулары аямай сѣкдюле.

— Тенглик татыу джокъ джерде берекет кѣайдан болсун. Борчларыбызны башына: „Атынг комсомолчу эсе, аны багълалата бил!“ — деб джазыб турабыз сора... Къызла, энди нени да кѣююб, ишибизни кѣолгъа алайыкъ,—деди Тоня. Разылыкъларын билдиргенча, хар ким тынгылауну басыб, чачылышыб кетдиле.

Не кѣлалгъычлыгъы, не кѣлкѣалдылыгъы болмай, талай кюнню бирге ара ашхылыкъ ючюн джигер урунайыкъ деген иннет бла баргъан бу демлешуню бригаданы мындан аргъы джазыууна танг кесек хайыры тийди...

Тѣгерек мычхы асыры дженгил бурулгъандан тишлери букъу ауангыча кѣрюнедиле. Кѣараб турсанг, ол анда-мында бир эслене-ди. Нек десенг, тамам тири кѣымылдагъан комсомолчу къызла, кѣангаланы ёлюм-кѣара тамагындан тыгъыб, чыртда бошуна ай-

ландырмайдыла. Сора мычхы ачы тукъум гъыжылдаб, къанга кесеклени джетер-джет-мез тилимдилеча сылыб-сылыб тюшюреди. Къызланы бир къаууму, джортханлай джюрюб, къанга кесеклени арну къалаула этдиле. Ала бюгюн, тамбла болса да, Куржиново агъач заводдан крайны фабрикаларына ашырыллыкъдыла. Андан сора джарагъан мебель болуб, совет адамланы юйлерин джасарыкъдыла.

Энди хар ким бир бири бла ышара-кюле сёлешеди. Бир бирин марамай, бир бирине болушуб ишлейди. Смена мастер Николай Федорович Мамеев да кюн сайын иш бошаладыр:

— Джарайсыз, къызла, бюгюн мардагъызны 130 процентге толтургъансыз,—деучю болгъанды. Ишлерге хилеу Света бла Люба уа энди кимден да бек къадалгъанчадыла.

Къызланы комсомол шохлугъу кюнден кюннге ёседи. Ишге былай келгенлей огъуна, къызланы барысына да эшитдире:

— Бюгюн бютеулей киногъа бир барайыкъ,—деди Локоткова Надя.

— Славканг ёбгелер, теличик,—деб Тоня чам этди.

— Сора ол сени Володянгмы болгъанды?

— Сюселе ала да келсинле,—деб къуру да дженгил сёлешинучю алаша бойлу, къара шилли Люда Шароватова тири кёзлерин ойнады.

— Маштакъчыкъгъа къара! Серёжкасы амалтын ёле кёреме, деб барысы да харх болдула.

Комсомолчу кызла партиябызны XXII-чи съездини сыйына алгъан борчларыны бютеу пункталарын толу толтурдула. Бригаданы урунуу хорламы бютеу заводха, андан сора районнга баям болду. Уллу съездин унутулмазлыкъ кюнлеринде келген махдаулу ленинчи комсомолну 43-чю джыллыгына ала джангы джигерлик бла тюбейдиле. Бюгюнден ары кеслери да коммунист урунууу бригадасы деген атны алыр ючюн кюрешши башлайдыла.

Жильцова Тоняны да, Локотова Надяны да, Коваленко Люданы да, Чернявская бла Шароватова Любаланы да, Минакова Светаны да биографиялары къуру „школ, комсомол, завод“ деген юч сёз бла айтылады. Ленинчи комсомолну сейир ишлерине юлюш къошуб башлагъан бу джаш кызчыкъла джарыкъ коммунизмге элтирик урунуу джолларында хаман да ма былай сый бла барыб турурларын излейбиз.

ЭКИ джаш джол джанын сакълайдыла. Бири тегерек зугул ташха чегюб белюнмей джулдузлагъа къарайды. Чурукъларыны бурунлары бла таш зыгъырчыкъланы чачырата, бири да ууакъ-ууакъ атлайды. Тегерек асыры шошдан, чёб башы кымылдамагъанчады. Юслерине къараб тургъанлайына, кёзлеринги алдаб, джулдузла бирем-бирем ташаядыла. Танг бозарыб барады. Кёкню къараууз тюрсюню сууча кёксюдюм бола, андан дагъыда кюмюш бет ала барады. Экиси да бек ашыгъышдыла. Солуу кюн элге келгендиле да, энди иш башланьргъа ызларына, Эркин-Шахаргъа, джетерге керекдиле.

— Алан, космонавтланы кёре болурмуса? Быллай бир кёб къараб тураса,—деди аякъ юсюнде айланган къара мыйыкълы, эркин сюекли, токъ джаш. Алкъын джукъудан иги аязыб бошамагъаны себебли болур эди ауазы да тунакы эшитиледи.

— Тейри, огъайым джокъ эди былайдан къараб Валя бла Валерийни кёрюрге. Бусатда къалайда учуб бара болурла экен?—деб сары шиллиге тартхан назик, келбетли

джаш, адетича, ауузун да джоппучукъ этиб, акъыртынчыкъ кюлдо.

— Аз суймез эдинг,—деб Асхат джууаб этиб, экиси да кюле тургъанлай, машина келиб къалды. Бир бирлерине тѣзмей экиси да къол кѣлтюрдюле, бираз озуб кетиб тохдады да, шофер кабинасындан башын бери чыгъарыб, кюбюрюню юсю бла ызына къарады.

— Шо, Черкес шахаргъа дери бир джетдир!

— Орнум болмагъанын кѣрмеймисиз?

— Неда эт, бир мадар эт ансы... Эркин-Шахаргъа барабыз. Ишге кечигебиз. Юйю-бюзге солургъа келген эдик.

Асыры онгсунмаса да, алай къадалыб тохдагъанларында шофер огъай деб къоялмады. Сыйдам джолда къызыу баргъан машинаны кюбюрюнде кючлю ургъан сууукъ аяздан башларын букъдура, Азрет бла Асхат студент кѣзюулери эслерине тюшюрдюле. Адамны студент кѣзююнден джарыкъ, андан насыблы сагъатымы болады? Энди ол кѣзюу артда къалса да, хапарлары эсге тюшгенлей, джашланы джюрекleri къууанчдан толуб башлайды.

Чимкентде технология институтну бошагъандан сора, талай негерлери бла Байрамукъланы Азрет да, Биджиланы Асхат да туугъан тауларына къайытыб ишни къолгъа алыргъа ашыгъадыла. Ала ишни тынчы излемейдиле, халкъыбызгъа, туугъан джуртубузгъа эм хайырлысын излейдиле. Къалайда бек джарарыкъларына кѣре, алай оноу этедиле.

Ол джыл Эркин-Шахар шекер завод джангы ишлениб башлагъан эди. Ары джаш тёлү, артыкъ да бек усталыкълары болгъан джигер адамла кёб керек бола эдиле. Бу болумну билгенлеринде, джаш инженерле экинчи иш излер къайгъылы болмадыла. Киши да джукъ айтхынчы, джангы къурулушха барыб, мастерле болуб ишлеб тебретдиле.

Мекиямы-башы джарашыб бошамагъан джерде къач суукъладан башлаб ишлеб тебретмеклик, игитда дейсе, тынч тюлдю. Алай а джюрегинг тартса, нюзюрюнг джаратса, не къыйын иш да, зауукълу, къууанчлы болуб кёрюнеди. Сора къаджыкъмай ишлеб туруруг келеди. Биринчи кюнлеринде огъуна Азрет бла Асхатны джюреклерин ма быллай асыулу патриотлукъ эмда таб-таза адамлыкъ сезимле кючлеген эдиле.

Алай бла уллу къурулушну биринчи джигерлери бла бирге комсомолчу инженер джашла студент костюмладан ишчи спецовкалагъа кёчдюле. Сабийликлеринден огъуна тюз ишде чыныгъыб ёсген адамлагъа, иш къыйын болса да, асыры татымайды. Ма ол себебден Азрет бла Асхат да иште аз да джизгилик этмедиле. Бирер бёлек адамгъа башчылыкъ этиб, кеслерича алашы да таукел ишлерге юретедиле. Биз институтну бошагъанбыз деб кеслерин омакъландырмай, къалайда да тюз ишчиле бла бирге ишни бардырыргъа тырмашхандыла.

Андан бери эки-юч джыл озду. Чагъым ногъай элчикни ортасында деу заводну мекиямлары сюеледиле. Бу уллу ишге Азретни Асхатны да кёб къыйынлары киргенди. Ал-

гъан билимлерин, бютеу джигерликлерин аямай бергендиле.

Эртденигиди, алкъын сууукъ аяз сорушмагъанды. Хар ким ишге джангы джараша башлагъанды да, тыш кийимин тешген хазна киши кёрюнмейди. Ал тьюмелерини бирин да этмей, къара габырайыны хурджунларына къолларын сугъуб, Азрет чабханлай айланалды. Бир-бирде терк тохдаб тефдерин чыгъарыб, эрлей-эрлей бир затланы джазады да, ишчилени ишлей тургъан джерлерине барыб, ашыгъыш-ашыгъыш сёлешеди. Бир заводну баш этажларына ёрлейди. Дагъыда чабханын бузмагъанлай, арбазгъа келеди. Мен Азретни заводну къабакъ эшиклерини къатында сакълаб тура эдим. Ол ары баш этажлагъа ёрлеб кетгенинде, мени кёзлерим тюз аллымда тургъан сыйлы къангагъа тюшдюле. Ма бусагъатдагъы кийимлери бла Азретни ышарыб тюшген суратын кенгден огъуна таныб къойдум. Иги джууукъ барыб къарадым, „Урунмедстрой“ трестни ючюнчю къурулуш управлениясини махдаулу прорабы Байрамукъланы Азрет“ деген джазыуну бир-эки-юч кере окъуб чыкъдым. Тюзюн айтсам, дагъыда окъурум келгенлей тура эди.

Тюз кесине къарагъанча, Азретни суратында да тири, ётгюр, къаджыкъмагъан джашны огъурлу, джумушакъ халиси, суююмлю келбети ачыкъ кёрюнедиле. Быллай келбети болгъан адамны терен адамлыгъына, халаллыгъына мен чыртда ишекли болмадым. Биягъынлай чабханлай мени къатыма келди да, саламлашыб бошагъандан сора:

— Энтда бир-эки этиллик ишим барды. Мен бусагъат аланы тындырыб джетейим,— деб кетди. Таб айтханыча, хазна мычыма-гъанлай, къайтыб да келди. Андан сора эки-биз да, Азретни бригадалары ишлеген джер-леге айланыб, ишчиле бла ушакъла этдик. Деу къурулушну джигитлеринден дагъыда талай адам бла шагърей болдукъ. Алай а Байрамукъ улуну бизни бла кёб сёлеширге заманы джокъ эди. Биз Азрет бла Асхатха, ингирде тюбеширге деб чачылышдыкъ.

Кюн сайын къурулушну тамада къаууму ингирликде кенгешиуге джыйыла кёре эдим. Анда тамбла не иш этиллигини, къаллай ма-териалла ташыллыгъыны оноуу этиледи. Бы-ланы барысын да тындырыб, джашла юйле-рине джыйылгъынчы иги кеч болгъан эди.

Аланы патарларында эки орундукъ, стол, мюйюшде юсюнде радиоласы бла тумбочка, хар къалайда да кёрюнген китабла—былай киргенлейинге огъуна студент джашауну эсинге тюшюрөдиле. Ушакъ этиб бираз со-лугъаныбыздан сора, хар ким кесини ишин къолуна алды. Азрет келтириб уллу чертёж-ланы столгъа салды да, бютеу эсин алагъа бёлөб, къара къалам бла белгиле салыб теб-реди. Бир башха таза къагъытха дагъыда талай тарихни джазды.

Бу джаш адамны бу къадар джигерлиги мени къууандырыб баргъанын эслейме. Там-благъы тамам уста, уллу сынамлы, керти да деменгили инженерни тюрсюню кёзюме кё-рюннгенча болады. Былай къадалыб тургъа-ны бла эсин бёлюрге асыры хош болмасам да, чыдаб туралмадым.

— Бу эте тургъанларынгдан бир-эки хапар айт,—дедим. Мени сорууумдан сора да бир кесекни бёлюнмеди. Сора, кёкюреги столгъа къабланыб тургъанлай, тири кёзлерин андан да бек джигитлендириб башын ёрге тутду. Къол аязларын бир бирлерине ышыб, тюр эринлерин джашыра, дагъыда бир кесекни тынгылады.

— Бу иште чертёжсуз сынгар затны да этерге болмайды. Хар къурулушчуну быладан терен хапары болургъа керекди. Мен а там-благъа хазырланама,—деди. Андан сора да, ишине кёзю къараса да, аны къоюб, чертежланы магъаналарын меннге ангылатыр джанындан болду. Биз тынчайыргъа джатханыкъда, иги огъуна кечени ауурлугъу таркъайгъан эди. Къонакъбайланы экиси да джукъугъа сингдиле. Мени уа кёзюме къалкъыу кирмейди. Оюмларыма бу эки джашны ёмюрдунияларындан, джашау джорукъларындан тюрлю-тюрлю сагъышла келедиле.

Экиси да къыйын джашауну сынаб ёсгендиле. Энди уа къралны таймаздан болушлугъу бла, джарагъан бирер ишни баджарыргъа къолларындан келген деменгили адамла болгъандыла. Керти адамлыгъы бла тенглеринден сый-хурмет табыб, быйыл Азрет Черкесск шахар Советге депутат болуб сайланганды. Джамагъатны бу уллу ыйнамы Азретни къаллай адам болгъанындан, тутхан ишин къалай баджаргъанындан кёб хапар айтмаймыды?!

Энди бёлек замандан Эркин-Шахар шекер завод ишлениб битерикди. Ол джыл сайын туугъан Ата джуртубузгъа мингле бла тонна чыммакъ шекер бериб турлукъду. Кеслерини

урунуу атламларын быллай уллу магъаналы иште башлагъан джаш инженерле Байрамукъланы Азрет бла Биджиланы Асхат заводну махтаулу ёмюрю бла къууанганлай джашарыкъдыла. Быллай патриотлукъ ишге уллу юлюш къошханлары экисини да ёмюрлеринде джарыкъ кюнле болгъанлай къаллыкъдыла.

1. НЕЧЕЛЕ-КЮНЛЕ

МУУАЛ бола башлагъан чюгюндюр чапракъланы юслеринде тохдагъан чыкъ тамчыла эртденги кюнню сѣдегей таякълары бла джим-джим джылтырайдыла. Сора бютеу дуния, кѣм-кѣк къатапаны накъут-налмаз бла джасаб къойгъанча, кѣрюнеди. Андан кюн къызаргъа чапракъланы букъу басыб, алай тургъанлай, бозарыб баргъанча боладыла. Ашхамдан ары уа, не чыкъ тамчыланы, не кѣк, не боз, не мууал чапракъланы, не тракторну ызындан тизилиб баргъан къалаулада уллу-уллу чюгюндюрлени кѣрлюк тюлсе. Энди быланы барысы да бирча, къаралдым тѣбечиклеча, болуб къаладыла.

Эртденден-ингирге дери табигъатны былай къуджурла тюрленнгенин Хусей кюн сайын кѣреди. Ол бу айдан бери кечесин, кюнюн айырмай, чюгюндюр къазады. Тракторну тизгинлеринден не кесек да джаллатмаз ючюн, хаман аллына къарагъанлай келеди. Сора табигъатны назик суратлары аны кѣлюн кѣлтюрюб, джюрегин джарытханлай турадыла. Аны урунуу джыры, джигерлик джыры, ахырысы, иш не къадар кѣб болса, не къа-

дар • дженгил барса, Хусейге ёмюр-дуния зауукъ болуб сезиледи.

Октябрь айны ахыр сюремиди. Къазылыкъ чюгюндюрню хазнасы къалмай бошалгъанды. Алай а къачха не ышаныу барды. Билмей тургъанлайынга не къар, не джангур джаууб къалса, сууукъла кысыб кыйсала...

— Энди иш бошалгъынчы кюнине юч-тёрт сагъатдан кёб джукъларгъа боллукъ тюлдю. Ансы болгъан бизге къараб турады,—деди Хусей комбайнер нёгери Васильевге, ауузла-ныргъа чёкгенлеринде.

— Керти айтаса, алайсыз, къазыб джетиш-диреллик тюлбюз.

Семён урунууну суйген джарыкъ адамды. Техникадан терен хапары барды. Ишни юсюнде аны сары шилли келбети артыкъ да бек чырайлы болуб кёрюнеди.

— Ол бир джаш эди, ахырысы, адам джанындан юлюш этер эди. Мен аллай адамгъа тюбемегенме,—деб хапар айтады джашлагъа Хусей. Огъай, Хусей иги адамлагъа кёб тюбегенди. Семенпу орну да бир башхады ансы. Оруслу бла къарачайлыны арасындагъы бу тукъум татлылыкъ халкъланы ленинчи къарнашлыгъындан туугъан джангы дунияны тиниди.

Октябрь байрамда Хусей бла Семеннга къууанч юсюне къууанч келди. Ишни белгиленген заманга тындырыб, къралгъа 164 гектарны хар биринден 200-ден аслам таза шекер чюгюндюр бергендиле.

2. БУЗОУЧУ ДЖАШЧЫКЪ

Байрамукъланы Хусейни джашауунда уллу джигитликле джокъ эселе да, джашау анга алай тынч болмагъанды. Къазауатны ууундан ол окъуб, уллу билим алыргъа мадар табмагъанды. Нек десенг, Хусей ауур юйдегиде сабийлей огъуна атасындан ёксюз къалады. Анасына болушуб, кесин да, кесинден гитчелени да, инджитмей ёсдюрюр ючюн, Хусей джангыз бир джолгъа таянады. Ол да урунууну джолу эди.

Ол кёзюуде Хусейни къолундан келлик иш бузоу кютюу эди. Малчылыкъда 8—9 джылны ишлесе да, Хусейни къурч атлагъа миниб сабан тюзледе механизатор болуб ишлерге талпымакълыгъы не къадар уллайгъаны сайын ёсюб бара эди. Сора асыулу малчыдан айырылыргъа кёзлери къыймаса да, джигер джашны уллу къыйынын эскериб, колхозну правлениеси тилегин къабыл кёредди. Юч айдан сора Хусей, механизаторланы курсларын тауусуб, муратына джетеди: къурч тулпарны джигити болады.

3. СОЛДАТ

1955-чи джыл аскерге чакътырылгъан джашланы ал тизгинлеринде Байрамукъланы Хусей да бар эди. Ол аскерде къуллукъ этген биринчи джылында огъуна 23 бюсюреу алгъанды.

Юрениу бара турады. Операцияны джетишимли баджарыр ючюн суугъа уллу кёпюр ишленирге керекди, кёпюр бла Хусейни джа-

нындагы аскерни бютеу машина кючу аш-хам болганлай, сууну бирси джанына, кёпюрге тюшер ючюн, суу джагъаны мийик джарын къазыб, кёпюр бла тенг этерге керекди. Белгиленген болджалдан джангыз минутну да кечигирге боллукъ тюдю. Бу джууаблы иш Хусейге буюрулгъанды.

Джол болджалдан эки сагъат бла талай минутну алгъа битди. Операция тамалы баджарылды. Ол сагъатда Хусейни джигерлиги бла джигитлиги бютеу аскер подразделениеге белгили болду. Кесине да фотоаппарат бла махтау грамота бердиле.

Ал башланган билими болса да, кесини ётгюрлюгю бла айырма къуллукъ этген джашха кичи сержантны званнеси берилди. Бютеу полкнун алына чыгъарыб, Хусейге саугъаланы берген заманда, ол:

— Совет Союзгъа къуллукъ этеме!—деб айтхан эди. Хусей аскерден къайтхандан со-ра да рахатлыкъ урунууда кесини уллу комсомол иннети бла туугъан джерине, халкъына не къадар хайырлы болургъа, къалайда къыйын эсе, алайда ишлерге талпыгъанды.

4. БУЗЛАГЪАН ТЕМИРЛЕ

Иги механизаторну къолунда аман трактор да бузукъсуз ишлейди. Аман механизатор а джаб-джангы машинаны да пара-парасын чыгъарыб сирелирге боллукъду. Хусей алайын иги ангылайды. Механизатор кесини машинасыны саулугъун кече-кюн да тинтгенлей, хар керекли затын заманында джарашдыргъанлай туругъа керек болгъанын биледи.

Къыш машинаны не къадар деменгили джарашдырыгъа заман кёб табылады. Алай а ол заманны бошуна джибермезге керекди. Ашыкъмай, ремонтну иги адамыча этерге керекди.

Къышны сууукъ эртденлериинде гаражгъа танг аласы бла барсанг, кюн сайын эм алгъа Хусейни келгенин кёрлюксе.

Бузлагъан темирле. Эслемей алагъа къолунгу тийиргенинг болса, джабышыб да къалады. Сора кюнню кюн узуну бузлагъан темирле бла кюрешиб турмакълыкъ алай тынч тюдю. Алай а ма быллай 22 кюнден сора, Хусейни машинасы джазгъы сабан ишлеге хаб-хазыр болгъан эди. Хусейни трактору юч джылдан бери джангыз джолда да тамам ремонтха тюшмегенди. Быйыл а ремонтха берилген 600 сомдан 230 сомуну совхозну кесине къалгъанды. Алай демеклик, хар не тукъум иште да Хусей кесин кърал адамына санайды. Сора къралны хар бир кепегин аяулу джоймакълыкъны таулу джаш адамлыкъны шартына санайды.

Б. МОТОР ДЖЫРЫ

Джаз келсе, механизаторланы да кёллери джарыб, джан-джюреклери джырлаб, джангы джылны джангы берекетин этерге ашыгъыб тебрейдиле.

Тракторла энтда тизилгендиле. Ала тохдаусуз кетиб барадыла. Танг аласы бла келсенг да, барадыла,—ашхам къарангысында да бу къурч атланы биринде Хусей да барады. Ол кюн сайын кесини „Т-38“ маркалы тракто-

ру бла 14 гектарны орнуна 23 гектар джерге чюгюндюр урлукъ себеди. Хусей башчылыкъ этген механизацияланган звено быйыл хар гектардан 350 центнерден битим алыргъа борчланганды.

Чюгюндюр урлукъ атыу эртде бошалгъанды. Энди джерге тюшген хар бир бюртюкню ичиндеги ёмюр уяныб, джашау башланганды.

Джер-ана—берекет, байлыкъ башыды. Джашаугъа эс берген, джашауну ара багъанасы болгъан джерден алынган байлыкъды. „Джерге урунган азмаз, тозмаз“,—деб бизни къартларыбыз бош айтмагъандыла. Сора биз бютеу нюзюрюн бериб, джерге урунган хар бир адамгъа огъурлуду дейбиз. Аллай огъурлу адамланы бири быйыл кесини съезди, комсомол съездини, джарыгъы бла учунган Холодно-Родник совхозну механизатору комсомолчу джаш Байрамукъланы Хусейди.

ИЙНЕК сауар, ийнек кысдар кыайгысы болмаса да, Зина не кыадар эртде кыозгыалыргыа ёчдю. Танг атыб, дуняны джарыб баргыанына кыараса, джюрегине кыуанч келиб, кёлю кёлтюрюлгенча болады.

Алай этиб ма бюгюн да танг джарый тебреб кыобханды... Биягындай дунягыа джылы чырайы бла кыарайды... Кечени тунакылыгы седиреб барады. Арбазда гоккала, суу джанында терекле—бютеу тегерекде хар зат бирер тюрюлю тюрсюню бла джашнайды. Табигъатны бу тукъум ариу чырайы бир кыауум адамгыа тин азыгы болады. Ол кыауумданды Зина да. Тюсю, быллай адамла насыблыдыла. Хар неси да таб-таза табигъат аланы джюреклерине огъурлу иннетлени юйюрсюнюрлерине себеб болады.

Габырайып сыртына кыаблаб, Зина суу джагыасына тебреди. Эртденликде джылы орундан салкын тау аязгыа чыкыганлыгы себебли болур, сууукъсураб, бираз буюгыуб барады. Кыолунда китабы... Джайгы эртденде Архыз суууну джагыасы терекле тюбюнде джюрегинг алган китабланы окыу-

гъндан зауукъ не барды! Эм уллу байлыкъ ол тюлмюдю!

Эмилик суу къобан ташлагъа ёшюн уруш этиб шоркъулдаса да, огъартын ургъан аяз тереклени шууулдатса да, энди Зина аланы бирин да эслемейди. Бютеу оюмлары китабда суратланган ёмюр-дуниягъа сингиб бардыла. „Ол китабланы къоюб, башына бир хайырлы иш этсе уа“ деген орам сёзлени да эшите туруучанды. Алай а быллай „зыкгыл“ сёзледен магъана табмайды. Джыйырманчы ёмюрде, бизни заманыбызда, китаб окъумай къалай джашаргъа боллукъду? „Джахил сёлешген, джахил инсандан насыбсыз болмаз,“ — деб, Зина кеси кесине ол джууабны табады.

Мебель фабриканы тюз ишчиси ногъай тиширыу Акаева Зина. Кёремисиз, бизни таулу тиширыуларыбыз къаллай бир мийикликге ёрлегендиле! Мындан джарым ёмюрню алгъа къайсы тиширыуну акъылы алай тохдам этеллик эди?

Айхай, суйгенингча окъуй турургъа заман табылса уа. Къараб къарагъынчы иш башланыр кёзюу да джетди да къалды. Эртденги ушхуурну ашыкъ-бушукъ ашаб, Зина, дженгил джюрюшюп бир да бузмагъанлай, басыныб фабриканы арбаз эшигинден кириб баргъан адамлагъа къошулду да кетди.

Ногъай къызы Зина бу сыйлы босагъадан ма былай учунуб атлаб тургъанлы тогъуз-он джыл. Хар озгъаны сайып джюрегине къууанч келеди. Алай бла джашаугъа суймеклиги ёседи. Дуниягъа игилик этери келгенлей турады.

Цехни ичи хазыр шифоньерледен, шкафладан, шиндикледен дагъыда башха тюрлю мебелден толуду. Аланы кыйынындан тебрейди да, Зина ишлеген бригада, барысыны да бетлерин зыбыр къагъыт бла сыйдамлайды. Сора уллу кюч бла чачылтхан аппарат бла юслерине бетсиз лак джагъады. Алай бла совет адамланы юйлерин джасарыкъ мебель ариу тукъум джылтыраб чыгъады.

Гитче добар къолчугъу джоппучукъ болуб, къагъыт бушдукъгъа къадалыб, таб, айланджюк бурулгъанча, дженгил кымылдайды. Башха заманда теренден кюлюмсюрей тургъан къаб-къара кёзлери энди, эсленмей чола джери къалмасын дегенча, джити къарам бла мебелни хар джерин къармаб кюрешедиле. Кеси аллына азчыкъ-бузчукъ ышара тургъан келбетинден, кёзлерини кюлюмсюрегенлеринден, джарашыу накъырда-чамында бусагъатда бир тукъум бир зат эсленмейди. Бютеу эси, бютеу сагъышлары ишине къадалыб турадыла... Нек десенг, джууаблы ишди. Нек десенг, коммунистни къолундан чыкъгъан затла асыулу болургъа керекдиле. Нек десенг, бу мебелни сатыб алгъан хар адам, не аз да сокъуранмазча, не аз джарсымазча, юйюнде къууаныб тутарча, болургъа тыйыншлыды.

Ишлей тургъанына къарасанг, фабриканы оюн-той къауумунда ол алапат джырлаучу назик битген Зинады дерик тюлсе. Быллай бир этим依ликни бу гитче адамчыкъ къайдан да табады деб кёлюнге келирге боллукъду.

Дунияда эм уллу адамлыкъ—бютеу кючюнгю бериб, халал уруна билиудю деб тюз

айтадыла. Зинагъа уа быллай уллу адам-лыкъны бизни аламат джашауубуз, ленинчи комсомолну адетлери бергендиле.

Къазауат бошалгъан джыл Акаева Зинагъа эки къууанч бирден келди. Хорламны къууанчыны юсюне, аны ленинчи комсомолну тизгинлерине аладыла. Ол кёзюуде Зина кесини урунуу джолун башлайды. Андан беричи сынамы Зинаны, бусагъатдача таукел узалыб, дженгил къымылдаб ишлерге юретгенди. Алай демсклик, анга бу къадар адамлыкъны берген кесини халал къыйышыды.

Ашхы адамны аты унутулмайды. Кесин ишлерге юретген биринчи устазы Михаил Тимофеевичге Зина бюгюн-бюгече да уллу сый-хурмет бериб сёлешеди. Тюгел акъылбалыкъ болмагъан ногъай къызчыкъ, кесин кесинден тартына, ишлерге да бек зыкъы эди. Ким не айтса анга тынгылагъандан со-ра, тартыб алыб, бир ишни тындырыб къояргъа къолундан келмей эди. Энди уа ол ногъай къызчыкъ бешинчи разрядлы устады, джыл сайын кёб джаш адамны ишлерге юретеди.

Биз джаш тёлюню ишлерге юретген устазлагъа тыйыншлы сый беребиз. Ала халктыбызны уллу ишине къаллай бир игилик этедиле! Аллай болумлу адамладан ишлерге, иш усталыкъгъа юреинген джашла бла къызла къаллай бир джарыкъ, къаллай бир насыб табадыла. Бюгюнлюкде Акаева Зина да аллай огъурлу адамланы бириди. Анга не къадар сый Серсенг да, озарыкъ тюлдю.

Бютеу кючюн да, фахмусун да бериб ишлегенини кючю бла Зина кесини эм джа-

рыкъ, эм татлы муратларына джетеди. 1958-чи джыл ол Коммунист партиягъа член болады. Андан бери уа коммунист урунууу хорламлы джолунда мийикден мийикге ёрлеб барады.

Джуртубузну алчы ишчилери коммунист урунуу ючюн кюрешиб башлагъан заманда, аланы къууанчлы хапарларын окъугъаны сайын Зина кеси кесинден джунчугъанча болуб, ыйлыгъыры келе эди. Тенглери бла ушакъ этсе да, хапарлары газетледе джазылгъан коммунист урунууу джигерлерини юсюнден кёб сёлешиучю болгъан эди.

Эм артында, кеси кесинден тынчлыкъ тамай, ол бютеу сагъышларын ортагъа салды. Алты сабийни анасы Халимат да, бригаданы бригадири Яковенко да, дагъыда башха тенглерини барысы да Зинаны айтханларын тюзге санадыла. Алай бла областыбызда биринчилени тизгинлеринде таулу коммунист тиширюу, коммунист урунууу джигери болур ючюн, кюрешиб башлагъанды.

Бусагъатда, фабриканы клубуна киргенини болса, юсюнде алтын джазыулары бла къызыл къатана къумачны тёр къабыргъаны онгджанында тагъылыб тургъанын кёресе. Анда кёб адамны атлары, тукъумлары джазылгъанды. Нек десенг, джылдан джылгъа фабрикада коммунист урунууу джигерлери асламдан аслам бола барадыла. Ол къадар сыйлы адамдан Зинаны аты-тукъуму биринчи болуб джазылыб турады.

Смена бошалгъанлай, Зинаны юйюне кетиб хазна кёрмезсе. Ол агитаторду. Фабриканы къабыргъа газетлерине редакторлукъ этеди,

оюн-той кѳауумну эм маджал артистлерини бириди. Была кѳыллы кѳалмай, партия организация бойнуна дагъыда талай джамагъат джумушну салады. Алай болгъанлыкъгъа Зина хар кѳалайгъа да джетишмеди. Барысын да бююреулю тындырады. Ол себебден болур, заманым джокъду, джетишмейме деген болса, „Акаевадан юрен“, „Акаева джолдаш кѳалай джетишеди да“ деб сѳлешгенлерин эшитесе фабриканы тамадаларыны.

Адамны джашауунда кѳаллай кѳууанчлы кюнле боладыла. Аллай зауукълу кюнлеге Зина да кѳб кере тюбегенди. Артыкъсыз да бек, Москвадагъы кюнлери эсине тюшселе, бусагъатда да кѳууанч тыбырлы болуб кѳалады.

Кѳарачай-Черкесияны халкъларыны Россиягъа кеси разылыкълары бла кѳошулгъанларына 400 джыл толгъан кѳзюу эди. Областыбызны литературасы бла искусствосуну Москвада онкюнлюгюн бардырыгъа жюри сайлагъан тебсеучюле бла джырлаучулары ичинде Акаева Зина да бар эди.

Москва театраланы сценаларында тюз таулу тиширыу, мебель фабриканы ишчиси Акаеваны, джырлагъанына мингле бла москвачыла, разылыкъларын, алгъыш айтханларын билдириб, кѳб джолда харс ургъандыла. Нечик насыблы минутла эдиле. Ала бюгюн-бюгече да ногъай кѳызны ёмюр джолунда джабджарыкъ болгъанлай турадыла.

Оюнда-тойда аламат джетишимлерин багъалаб, Зинагъа 21 грамота бергендиле. Аланы бирин СССР-ни Баш Советини Президиуму, бирин да СССР-ни Культура министер-

ствосу бергендиле. Иште джетишимлери ючюн берилген грамоталарын къошсакъ, игитда бу сан иги огъуна ёсер эди.

Минглени бири Зинаны джашауу бла ишлери ма былайдыла. Биз аны хапарларын джазыб бошайлмагъанбыз. Аланы терен адамлыгъы, патриотлукъ ишлери, коммунист халиси бла Акаева Зина кеси джазыб барлыкъды

„Ишлерге сюеме, анам“

БУ КЪЫШ мен областны комсомол конференциясында болгъанымда, эки къызы суратын кѳрген эдим. Олсагъатда мени хурджуи тефдериме: „Эрикгенланы Римма коммунист урунууну джигериди. Ол НВА заводну эм иги адамларыны бириди“ деген джазыула тюшюб къалгъан эдиле.

Андан бери танг кесек заман озду. Мен мындан алда Риммагъа, биргесине ишлеген тенглерине тюбѳб къайтдым...

Назик тиширыу бармакъла багъыр бла латундан ишленген ууакъ детальчыкъланы бир-бирлерине джалгъашдырадыла. Юренген къолла дженгил кымылдайдыла, терк ишлеб барадыла. Киши сѳлешмейди, кишини эси бѳлюнмейди. Бютеу смена—джети сагъат—алай бла озады. Кюнорталыкъгъа тохдасала, не ишден сора къарасанг а, бу кызладан джарыкъ, быладан оюнчу болмаз деб кѳлюнге келеди.

Партияны XXII-чи съездини аллы бла джуртубузну джаш тѳлюсюн бир уллу талпымакълыкъ кючлеген эди. Хар ким чемерлигин, бютеу джигерлигин салыб, туугъан

Коммунист партиябызгъа тыйышлы саугъа хазырларгъа тырмаша эди.

Ол кюнледе Римма ишлеген слесарь-борщиклени бригадасында да къызла къадалыб кенгеше эдиле.

— Биз а, къызла?—деб къара шилли, къатангы къыз, къаралдым кёксюл кёзлерин ойната, Аннета Фисенкова тёгерегин бир къат аулаб чыкъды.

— Не биз а?—деб эм алгъа Зина, оюннга бура, сорду. Къызла бригадир таба къараб турадыла. Алай а бирси бюгюн не эсе да сабырды. Сора ол дагъыда бир кесекден, кёз къабакълары басылыб, бармакъларын да чыкъырдата:

— Да дуня кюрешеди, биз да тышында къалмайыкъ,—деди,

— Сен тамада, сен айтхан, джаным!—деб Надя Беликова дагъыда биягъы чамларыны бирин силдеб джиберди.

— Сен бюгюн бир кёб джаншайса. Алайсыз да джаягъынг бир джабылмайды!—Римманы сёзлери бёлюнюб-бёлюнюб чыкъдыла.

— Асыры адеблиден джюрек джараса.

— Иш мени адеблигимде тюлдю. Биз коммунист урунууну бригадасы болургъа керекбиз. Съездге энтда беш-алты ай барды.

— Бюгюн адеб да, намыс да олду. Билемисиз, олду!—деб Аннета да Римманы сёзюне къошулуб кетди.

Къызла даулашдыла, къызла дагъыда урушдула. Бригаданы джашауунда кёб зат джарашмагъанды. Бюгюн-бюгече кюрешиб башларгъа болмайды. Онбир къыз—онбир джан. Хар бирини кесини кылыгъы, халиси,

ангысы. Алай а халиси башха эсе да инне-ти таза, джюреги кенг адам ашхылыкъгъа терк илешеди.

Римма бла Аннетаны айтханлары къызлагъа, боюнларына джюк болуб тюшгенча, керти адамлыкъны сыйыча, болуб кёрюндюле.

— Барыгъыз да таукелсиз. Барыгъыз да сёз бересиз. Алай демеклик...

Алай демеклик, Аннета ангылагъаннга кёре, конвейер джюрюб тургъанлай киши сёлешмейди. Джангы келгенлени, сегиз операцияны да тикрал билирча, бютеу бригада болуб юретирикдиле. Тенгнге хатерли, иште намыслы, окъургъа, хар адам бирер-экишер джамагъат джумушну баджарыргъа борчлуду. Бригаданы хар бир членини юсюнден совет адамлыкъны шартлары болсунла. Аланы халкъ, джамагъат кёрсюн демекликди...

Кюреш башланды. Бюгюн келишселе да къызла, кюреш эртде башланганды. Бу кюрешге, бизни заманыбызны эм магъаналы, эм сыйлы ишине, къызланы хар бири бирер тюрлю джолу бла келгенди. Аланы бири Римманы джолуду, Римманы ёмюрюдю.

Эскермейди Римма. Чыртда эскермейди. Тегаран суратына къараб танийды ансы. Адам атасыз, таб атасыз-анасыз да джашайды. Таб насыблы, къууанчлы болуб да джашайды. Аллай инсанла да кёбдюле дунияда. Алай а адам инсаны, керти адам джашнаб баргъан джуртунсуз, туугъан джеринсиз джашамайды. Римма аны биледи. Билгенни къой эсенг, махданган да этеди. Фашизмни къанлы тырнагъындан джерибизни азат этер-

ге деб сермешгенди атасы. Энди уа кеси коммунизм ючюн кюрешеди.

Къзауатны тоб тауушлары тохтадыла. Дунияны башына рахатлык келди. Хар юйде берекет юрей тебреди. Алай а джашау, не тынч, не сыб-сыйдам болуб къалмайды. Энтда кюреширге, энтда тырмашыргъа, бир-бирде уа тѣзерге, чыдаргъа да керекди. Аны юсюнде атаны джокълугъу да билинмей къалмайды.

Кюнледен-кюнле оза, ма быллай джашауда Римманы ѳмюр-дуниясы къуралады. Ол Джѳгетей ѳзенни къыб-къымыжа хыршы ташларын, бир-бирде бозарыб, эртденбласында уа кѳм-кѳк чокъуракъ болуб фелген сууларын, сыртлыкъларыны кѳл толкъунлача томанла тургъан гелеулерин джаныча суйюб ѳседи.

Джашау къалай джюрюшлюдю. Къараб-къарагъынчы школ джылла да оздула да кетдиле. Айырма болмаса да, Римма школда тенглеринден артха къалмай эди. Физиканы бек джарата эди.

Туугъан-ѳсген элине алкъын электроджарыкъ джетмесе да, ол кѳзюуде огъуна джаш къызчыкъны электротехникагъа суймеклиги айныб тебреди. Орта школну джангыз бир джылы къалыб тургъанлай Черкес Шахарда НВА заводну хапарын эштеди. Тюшю-тюню да энди заводду. Неда болсун, мычымай анда ишлеб башларгъа керекди.

Анга анасы разы болмайды. „Сен анда суйгенингча...“ —деб унамайды. Къызыны насыблы, билимли болурун суйгенликге, ол Римманы джолу адамны нюзюр джолу, тюз

джол болгъанын тюгел ангылаб къоялмай эди. Аны юсюнде джууукълары да бир джанындан эски адетлени нек джюрютмейсе деб кюреше эдиле.

Римма тиширыуну талпымакълыгъын да, пахмусун да, джарыкъ сезимлерин да буюкъдургъан эски джорукъланы кёрюб болмайды. Кесине джол излейди, заманыбызны алчы адамы болургъа суюди.

— Ишлерге суюме, анам. Заводда ишлерге,—деб, анасыны разылыгъын алыб, джолгъа чыкъгъан эди ол. Андан бери ючюнчю джыл барады. Энди кызыны ангылы да, оюмлу да болуб баргъанына, былай джигер ишлерге адетленнгенине къууанганлай турады ана джюрек.

Адамла суйгенлерин айтсынла, сен а джолунг бла бар да тур дейди халкъ актылы. Аллайын, Римма да кесини джолу бла барады. Ол джол а коммунист урунууну, алай демеклик, бизни бютеу джаш тёлубюзню джарыкъ джолуду.

Алкын цехле джарашыб бошамагъандыла. Асыры сууукъдан толу сагъат ишлегинчи да къолларынг буюгъуб къаладыла. Сора ким къолларына иги джаныу этиб ишлерге тырмашады; бир къауумла да цехни ортасында кызыб тургъан темир печге келиб-келиб джылынадыла. Болум кыйын, джаллары аз болгъанлыкъгъа киши тарыкъмай эди.

Гардон бишириб да ашайдыла, сууукъгъа да тездедиле кызла. Ишлерге юренелмей, брак этиб да кыйналдыла. Деталла болгъан кёзюуде планны толтурур ючюн экишер сменадан ишлеб да турдула. Дагъы-

да артха киши ыхдырылмады. Къарыуун аягъан болмады. Хар ким халал ишледи. Бу къаджыкъмагъанланы бири Римма эди. Бригадада Римманы бек сюедиле. Акъылы, адамлыгъы бар къызды дейдиле анга тенглери.

Иш тохдамай барады. Къызланы барысы да разрядлы слесарь-сборщикле болгъандыла. Иги айлыкъ аладыла. Энди окъургъа да, джамагъат джумушланы баджарыргъа да, ол огъай эсенг, коммунист урунууну бригадасы болур ючюн кюреширге да мадар барды.

Хар ким кюнортагъа кетселе, Зина бармайды. Бир кюн а къызла кетгенлеринде, Зина джылай тура эди. Не болгъанды? Киши билмейди.

— Ким джанынга тийгенди сени?

— Киши да огъай.

— Сора нек?..

— Мен хар кимден да нек аманма? Кимге къарасам да, иги ишлейди. Кюнортагъа да солумай кюрешеме сора...

— Сени огъесе, келир-келмез юрениб къаллыкъма дебми тураса. Барыбызны да башыбыздан ётген затды ол,—деди Лида, джаны ауруб Лидадан кюлдюрюючю болмаса да, Лидадан джумушакъ джюреккли джокъду дейдиле. Кертиси бла да алай болур.

— Хомух болма. Бюгюнден ары хар бирибиз сеннге бирер операцияны юретирге болушурукъбуз. Сегиз оцерациядан хазнамыды. Барыбыздан да сен джигер болуб кетериксе. Ма кёрюрсе,—деб Римма да таукеллик берди. Тюгел ай да озгъунчу тегей къызы Зина Андреева эм джигер ишлегенлени бири болду.

Къызланы шохлукълары джюрекден джюреке эди. Таб-таза джолдашылыкъны кючюнден къызланы биринде болгъан иги къылыкъла бирине кечюб къалгъандыла. Ала адамлыкъгъа Украина къызы Дрибинца Лидадан юренселе, оюмлукъ бла этимлиликге Риммадан, ачыкъ джюреклиликге Гочияланы Тамарадан, принциликге уа Аннетадан юренедиле.

Къызла, орта школну бошагъанла, ингири школда окъугъанлагъа шефлик этерге деб келишгендиле. Алай бла Аннета Лидагъа математиканы, Смолянникова Валя уа Надягъа немец тилин юретедиле.

Энди бир-бирде Зинагъа „Джангы хапарла“ дейдиле. Ол газетле бла журналланы бек сюеди. Сора бригаданы кюн сайын джангы хапарла бла баджарыб турады.

Волошко Алланы эри ёлгенинде, бек къышынлашхан эди. Кишиге джукъ айтмаса да, джангыз кеси къалмасын деб, къызла сау эки айны кёзюу-кёзюую бла биргесине къалыб тургъандыла.

Бизни джашауубузну джорукълары, совет адамлыкъны шартлары къызланы ёмюр-дунияларына, тинлерине, инетлерине ма былай сингиб барадыла.

Ала бир бирлерини туугъан кюнлерин байрамлайдыла. Бир да къалмай сандружинникледиле, дружинникледиле. Хорда джырлайдыла. Кружоклада окъуйдула. Мюклеге маммат болушлукъ этерге джюрюйдюле. Башхалача уборщица тутмасала да, ишлеген джерлери таб-тазады. Терезе тюблери уа

кеслери ёсдюрюб келтирген гокка хансла
бла джасалыб турадыла.

Къобанны джагъасындан завод таба сёде-
гей тартыб, бир джаяу джолчукъ барады.
Джолчукъну эки джаны, джазны бурну къа-
рагъанлай, къырдыш бла джасаныб тебрей-
ди. Иште бара да, ишден келе да кюн сай-
ын ортадан бойлугъа тартхан акъ шилли,
къызылдым чырайлы джукъаракъ къызчыкъ
бу джолчукъну джюрюйдю. Бара-бара, бир
бёлек хансны юзюб алады да, аланы джукъа,
къочхар бурнуну, хар заманда да сагъышлы
къой кёзлерини юслери бла ары-бери джю-
рютеди. Алай эте келиб, бир-бирде иничге
бармакъчыкъларыны учлары бла тутады да,
юслерине джыб-джылы тылпыуу бла юрюб
къояды. Сора бир бурху заманга, сахарда
джашагъанын да унутуб, сабийлигин ийнакъ-
лаб тургъанча болады.

Бюгюн а жангы джазны жангы жан-
къозлары башларын бери къаратыб тургъан-
лай да, Римма аланы эслемей келеди. Былай
этиб баргъанын артда эсине тюшюрсе, кеси
кесинден къаллай бир къыйналлыкъды. Алай а
айыблы тюлдю Римма бу джол. Бу джол
аны бютеу ангысын эсин да жангы идея
кючлегенди. Ол да неди десенг, ишчи намысды.

„Сен ишчи намысынгы тазалыгъын чокъу-
ракъ сууча сакъларгъа кюрешесе. Коммунист
урунууну джигери болургъа кюрешесе. Теиг-
леринге хакъ кёлюнг бла ийнанаса. Дагъы-
да биреулен юсюнге ёрге туруб хылымылы
ишлемесин деб къара къазауатды. Ол тюз-
мюдю да?“ Римманы сагъышларыны, заводну
арбазына кире башлагъанлай:

— Танг ашхы болсун! Биринчи джанкъоз-ла бла алгышлайбыз!—деб къызла бѣлюб джибердиле.

— Сора джанкъозладамы чыкыгъандыла?

— Оу, кѣрмеймисе?

— Огъай. Бир-бирде бир тели кыылыкъларым бардыла—чыртда джукъ кѣрмеучю.

Алкыи сагъат сегиз да болгъунчу кыызла иш кереклерин, деталла келтириб хазырланадыла. Конвейер акъыртын-акъыртын кымылдаб башларгъа, хар кыыз, орнуна олтуруб, ишлеб башлады. Коммунист урунууну бригадасы болургъа деб борч алгъанлы бригадагъа бир тюрю бир мизамлыкъ келгенди. Анга Аннета бла Римма огъай эсенг, таб джангы келгенле да кзууанадыла. Тюнене бригада барабан переключателле джыйышдырыуда марданы 125 процентге толтургъанды. Бююн а, не кзуруса да, не эки, не юч барабан переключателни артыкъ этерге деб турадыла.

Кюнорталыкыгъа тохдагъанларында:

— Бизге контролер неге керекди?—деб сорду Римма. Сабырлыгы бла тартынчакълыгындан не этерге билмеген Ёзденланы Мариям:

— Бир затха да керек тюдю,—дегенинде, хар ким бир джангы затха къарагъанча къарадыла.

-- Тюз айтады Мариям. Бу айдан бери да джангыз да брак болмагъанды.

— Мындан ары да боллукъ тюдю!

— Бизни ишчи намысыбыз джокъмуду да сора? Дауур тереннге кетди. Кыызланы джакъларыкъларын билгенликге, туура былай эте-

рикдиле деб турмай эди Римма. Эм артында Линета, не эсе да, иги джарашдырыб да сёлешелмей:

— Огъай, комсоргубуз аман тюлдю. Алгъын да коммунист урунуу ючюн кюрешейик деб Римма башлагъан эди. Бизни заводда контролерсуз ишлеб, чынг алгъа биз башларыкъбыз! Нечик алапатды!

Къызланы бу алапат башламларын заводну бютеу коллективи, партия, комсомол организациялары исси алгъышладыла. Ма энди джылдан озуб барады. Контролер болмаса да, бригада чыгъаргъан продукциядан чырта брак тюбемейди. Алай демеклик, хар ким тенглерины, бригаданы хатерин кёреди, ишчи намысны тута биледи.

Джалын алгъанлай, Римма эрлей огъуна китаб тюкен таба тебреди. Хар айлыгъы сайын кеси сюйген бир-эки китаб сатыб алыу анга адет болгъанды. Былай бла юйюндеги гитче библиотекачыкъгъа хар ай сайын жангы китабла къошуладыла.

Ол ышара-ышара келеди. Къууаныб келеди. Игитда къууанаса. Бригадалары коммунист урунууну бригадасы болгъанлы 9—10 ай озду. Андан бери комсомолну обкомуну кёчюучю Къызыл байрагъы къызланы къолларындады. Аны юсюне быйыл кеси да ингириги школну 10-чу классына барлыкъды. Анга бютеу тенглери болушханлай турлукъдула.

Римма ышара-ышара келеди. Къууаныб келеди. Ол таулу къызланы буюкъдуруб тургъан эски адетледен башына бош болгъан адамды. Ёмюрню насыбына джол табхан

адамды. Бюгюн ингирде суйген джашы бла киногъа барлыкъдыла. Ала экиси да ишлерини юсюнден, джангы нюзюрлерини, таза суймекликлерини юсюнден, кѣрген киноларыны юсюнден ушакъ этерикдиле.

Иннети да, нюзюрю да кесингикича табтаза болгъан адам бла бирге бармакълыкъ къалай насыбды!

Джилтинчик джукъланмады

ДУНИЯДА сёйир джолла бардыла. Шахардан элге, таудан тенгизге, джерден космосха, джюрекден джюрекге... Бизни джан кёрмеген джангылыкълагъа, ёмюрюнгде танымагъан адамлагъа тубетедиле джолла. Ма бюгюн мен аланы бирин Зеленчукге келиб турама. Джашаууну хар минуту джолла бла байламлы адамгъа джолугъуб турама.

Къара шинлиге тартхан келбетли джаш ашыгъыш хапар айтады. Мен къадалыб тефтериме джазама. Тамада автоинспекторгъа кирирге кёзюу сакълаб тургъан джашла эшикни ачыб бери къарайдыла да, дагъыда джабадыла. Биз да ашыгъабыз.

Биреуню билирге суйсенг, биргесине пуд тузну тауус дейдиле. Къайдам, ол тюзмюдю. Мени сартын, иги эслеб къарасанг, адамны юсюндеги аманлыкъ, игилик да алай бугъунуб къалмайдыла. Майна, сёз ючюн, Василий Николаевични сёзлеринде къаллай бир джылылыкъ, адеблилик, кимни да джанына джарарлай, къаллай къайгъырыу эсленеди. Биз олтургъан кесекге аны кабинетине киргенледен ышармай-кюлмей чыкъгъан болма-

ды. Да сора мен биргесине пуд тузну тау-
усхунчу аны джугъун да билмейме деб къа-
лай айталырма. Кесек джолну биргелей бар-
гъан эки харам адамны арасында джюрюген
иннет болур ол.

Василий Николаевични джол хапарларын
джазыб бошаргъа кѣб керекди. Мени теф-
териме уа хазнамыды, къуру юч-тѣрт кюню
тюшсюн. Къайда, ол бурху заманнга джол
неси джашны биргесинде бир болайыкъ. Иги-
ликни халкъ кѣб айтмасаг да ангылайды
дей шойдула да...

Ашхам къарангысы. Эл тынгылы, мили-
ция да рахат. Джашла пакъырда-чам эте ол-
турадыла. Айхай, хаман былай болуб турса.
Алтыаякъла, элбуздукъла, „гугурукга ми-
ниб“ туююшюрге чабыучула болмаг къалса-
ла уа. Алайды да, ариу, къайгъы джокъ эсе
да, бизни милициябыз джашауну хар мину-
туна, къайсы бирибизни да ёмюрюбюзню хар
минутона къарауул болуб, сагъайыб турады.

— Тѣгерекни аулаб бир къарайыкъ,—деди
тенглерине Василий. Ючеуленни бири мили-
цияны бѣлюмюнде къалды, экиси чыгъыб
кетдиле. Сабыр-сабыр атлаб келе тургъан-
лайларына, иги тѣбен барыб хант юнню къа-
тындан эрши тауушла чыкъдыла.

Не тенгини, не Василийни акъылларына
джукъ тюшмеди. Сагъыш этеми турлукъ
эдиле. Къысха-къысха солуй, чабыб джетсе-
ле, туююше тургъан адамланы кеслерине
чыкъдыла да къалдыла. Юч эсирген биреу-
ленни туюдиле. Милиционер джашла туюел
орчагъа тюшгюнчю, аланы бири:

— Сиз иймей туругъуз. Мен балта алыб чыгъайым,—деб кычырды.

„Ал бурун балта къайгъылы болайыкъ ансы, къарангыда бир хата этиб сирелмесин“,—деб кёлуне келди Василийни. Нёгерини джегинден тартды да:

— Мени ызымдан бол!—деб шыбырдады. Эсиргенлени бири уа балтасы бла алларына чыкъды да къалды. Быланы кёргенлей, ызына къачыб, баугъа кириб кетди. Эблик милиционерни къалай ышангылы нёгери ди. Не кыйып болумда да эс табдырыб, къарыу-кюч береди.

-- Ызындан кирмейик... Темир чыбыкъ таб... Терк,—деб шыбырдады дагъыда биргесинде джашха Василий.

Алай этмеселе, табсыз боллукъ кёре эдим. Темир чыбыкъны учун илинемек этиб, бауну эшигин былай ачханлайларына, керилиб тургъаны бла чартлаб чыкъды да, ол адам сермейелгенин сермеди. Алай а аллында киши джокъ эди. Эшик ачылгъанлай, алларына атлаб, къабыргъагъа кысылыб къалгъан эдиле. Балтасы барыб джерге тийгенинде, аманлыкъчы кеси ауурлугъун тыялмай, джапланыб бауурундан тюшдю. Экинчи тирилгинчи кьоллары артына бурулуб, къаз-къаз басыб тебреди.

Нёгерлерин алыб келгенлерин кёргенлей, бирси аманлыкъчыла ёлюм-къара мыллык атыб, джагъалашыб тебретиле. Тартыб тургъан адамла бир да тохтаны-тынны ангыламайдыла. Джангыз бир мадар барды—кюч, туююше да, ура да, джыгъа да билиу.

Экеулен бла ючеуленни сермешую иги кесекге барды. Негери эсиргенлени экиси бла джагъалаша туругъа, Василий ол балта алыб келгенни джерге къаблады да, къолларын байлаб къойду. Ала уа сора къарыу этелмедиле. Хазна къалмай сагъатха созулгъан сермешюде экеулен хорлады. Милицияны бёлюмюне джыйылгъанларында, не кители, не кёлеги къалмай сагал-сагал болгъанларын Василий да, негери да алай эседиле.

Таукелге нюр джауар дегенлей, милиционерлени джигитликлеринден ол адамланы къауумуна да ашхылыкъ келди. Бири аджалдан къутхарылды, бирсилери мурдар болмай къалдыла. Бу хапарны эшитгенинде, Преградна стансени джамагъаты джашлагъа кёб алгъыш айтды.

Тюгел адам аягъы тынмагъанды. Василий Николаевич а тынчайыргъа ашыкъмайды. Сабийлени джолда джюрюуге юретиуню планын джарашдыра турады. Къаламны къызыу джюрюшюн телефонну зынгырдагъаны тохтатды.

— Тамада автоинспектор Суценко тынгылайды...

— Исправнадан сёлешебиз. Ким эсе да адамны бастырыб кетгенди. Дженгил...

Сагъышла да, къаламны джюрюшю да къалдыла. Юч чархлы мотоцикл, тёбентин ургъан ачы аязны джырыб, чунгурлу-дуппурлу джолда кючлю сенгкилдей, алгъа уруб барады. Къоллары рульгъа къадалыб баргъанлыкъгъа, акъылы операцияны къалай боллугъуну сагъышларындан бошамайды.

„Эм алгъа милицияны къуллукъчусу Николай Сахногъа тюбейим. Экеулен, не десенг да“,—деб алайгъа тохташды. „Кеси уа лейтенант, сынамы, усталыгъы бар“.

— Сѣлеше туругъа заман джокъду, джолдаш лейтенант. Минигиз кетдик.

Ол машина басхан жары бет буруб, иги джюрюш алгъандан сора:—Бир сакъат адамны къагъыб кетгендиле. Ким болгъаны белгисизди. Излерге керекбиз,—деди Василий Сущенко, хар сѣзюн былай басымлы, демengi айтыб.

Келгенлеринде эки таякъ бла автомашинаны уллу джолгъа чыкъгъан ызындан башха джукъ эслемейдиле. Эл джукълайды, тѣгерек шыкъыртсызды. Толмагъан айны тунакы жарыгъы дунягъа мыдахлыкъ салыб тургъащады. Тилибиз джокъду ансы айтыр эдик, кѣрюб тургъанбыз дегенча, белляу этген тереклени чапракълары шыбырдашдыла.

Бир-бирде тилсизле тиллиледен да, жансызла жанлары болгъанладан да тюз хапар айтадыла. Алайлыгъын Сущенко бла Сахно бек ариу биледиле. Ала джерден да, ташла бла терекледен да „хапар соруб“ тебретдиле.

Къол фонарыны жарыгъындан тюшген тѣгерек акъырынчыкъ къымылдай келиб, субай терекни къабыргъасында сыдырылгъан сызгъачыкъда тохтаб къалды. Къабугъуну бусагъатчыкъда къобханы кѣрюне турады. Фонарыны жарыгъы энди джертин барады, терекни тюз къатчыгъы бла озгъан автомашинаны ызын „кѣрюб“ барады. Джашла дагъыда сыдырылгъан джерни мийиклиги автома-

шинаны кюбюрю тенгиш болгъанына да эс бёлдюле. Машина ачитхан адамдан къалгъан таякъла бла терекни ортасы да джууукъ эди.

Былайда болум, хар зат машина адамны ургъан сагъатында къабыргъасы бла терекни да сыдырыб кетгенине ишексиз этедиле.

— Джолдаш старшина, гаражлагъа бир айланайыкъ. Ким биледи, табыб къояргъа да болурбуз,—деди Сахно, къолларыны топуракъ джугъусун къагъа.

— Кетдик.

Былай кёзюуде адамны актылына оюмла асыры кёб басынадыла да, сёзлеге заман табылмай къалады.

Гаражлагъа айлана келиб, джау-бышлакъ заводну арбазына кирдиле. Биягъы фонарьны джарыгъы машиналаны къабыргъаларын джалаб-джалаб ёте келди да, бирини кюбюр къангасындан бери чыгъыб тургъан хыртдымыртды хыргъа тирелиб тохтады. Иги джууукълашыб къарагъанында, Василий Николаевич бусакъ къабукъну юзюмдю-юзюмдю джибчиклерин эследи. Хырны сызлыкъчыкъларыны бир къаууму да терек къабукъ умурчукъладан толуб тура эди. Олсагъатда сынамы да,эси да, кёзлери кёре тургъан затланы бары да аккыллыкъны бир джанына ыхтырыб, „ишексиз бу машинады“ деб шыбырдай эдиле. Кёзлерин айырмай дагъыда бир кесекни турду да:

— Джолдаш лейтенант, былай келчи,—деб кычырды.

— Не кёрдюнг?

— Бери къарачы.

— Буду. Мени сартын, буду. Энди шоферауна барайыкъ, — деди.

Заводну къарауулу да алдаргъа умут этди:

— Кюн батхынчы келген эди, — деди ол.

— Агъартма!..

— Огъай, мен тюзюн айтама.

— Аны къой да... кимди... къайда джашагъанын айт.

Киши тинт-минт болду. Тили кюрмелеб, ауазы да биягъындача джарыкъ чыкъмай, джол кѣргюздю.

Келиб эшигин къакъгъанларында, машинаны шоферу Николай Суходубов бираз сакълатыб чыкъды. Тартыб тургъанлыгъына, сыр бермезге, кесин сабыр, басымлы, джукъдан хапарсызча кѣргюзюрге тырмашады. Аны барын да сценада артист кибик, бек таб, эбли эте эди.

— Сен тюл эсенг, артыкъ да ашхы. Бусагъатда уа кийин да чыкъ.

— Хатасыз адамгъа илинирге хакъыгъыз джокъду.

— Тинтиуню кѣзюуюнде ангылатырса хатанг болмагъанын. Бусагъатда уа тебре!

Сорууда, „грауну отказын“ тутуб, кѣб кюнню аякъ тиреб турса да, Суходубовну терслиги болмагъанына мюкюл этерге къолундан келмеди. Сюде айыбын бойнуна алды. Больницагъа заманында табдырылгъаны джараб, ол машина ургъан адам да сау къалды.

Джашла алай тирилмеселе, айыблы айыбына джолукъмай, терсликни бети джабылыб

къаллыкъ эди. Айгъакъланмагъан терслик а джангы хатагъа джол ачады.

Милицияны старшинасы Василий Сущенко Зеленчукде тамада автоинспектор болуб ишлеб тебрегенинде, джангы тенглери бла быллай болумлу джаш болуб танышды.

Кечени ауурлугъу. Тубан басханды да, кёзге тюртген кёрюнмейди. Джибгил тартхан асфальт джол мотоциклини джарыгъындан кюмюш кибик джылтырайды. Сторожевойну къатына джууукълашыргъа Василий Николаевични кёзюне джаныб джукъланиган къызыл джилтинчик кёрюндю. Сора джюрюшюн андан да къызыу этди.

Автомашина джол джанына аууб, сора бир ынгычхагъан таууш да чыгъа. Эки аягъы да подножканы тюбюнде къалыб, шофер тамам къарыусузгъа таяннганды. Ойсураб барады. Бир болушлукъ болурму эди деб, узалыб къолу джетмегенинде, монтировка бла машинаны артындагъы сигнал чыракъчыгъыи баса, учу тая да кете, къармай келе да дагъыда баса, тура эди.

Кёлю кетген болур эди, Василий джетгенинде, монтировкасы да къолундан тюшдю да кетди. Ол ахыргъы умутну ташайгъаны эди. Аджал хар минут сайын джууукълашыб келеди. Ауур машинаны тюбюнде адамны джаны къалай чыдаб турур эди. Кёб барса бир сагъат, бир бла джарым...

Къабар гырджыны тауусулгъан болмаз эди. Къызыл джилтинчикни ахыргъы джылтырагъаны тохтагъынчы, ол адамны кёзюне илинди. Джилтин таякъчыкъла бла адамны кёзю тюбешген секундну мингден бири би-

реуно джазыуун онгуна бурду, ууахтыдан кьутхарды. Джилтинчик джукъланды. Огъай, ол джукъланмады. Энди ол башиха адамны, келиб болушлукъ берлик адамны, джюрегинде, санларында джанады. Энди ол чырта джукъланникъ тюлдю.

Къолтукъларындан бери тартыб кёрдю да, алалмады. Эрлей домкратны табыб, машинаны кесек кёлтюрдю да, шоферну чыгъарды. Бираздан эс джыйгъанында:

— Сау бол, къарнаш,—деб андан сора джукъ айталмады.

Халар сора туругъа джарамай эди. Мычымай шоферну врачланы къолуна табдырыгъа керекди. Мотоциклына олтуртду да, джолгъа чыкъды.

Эртден бла эртделеб къобуб, Василий Суценко больницагъа келди. Шофер аязыб тура эди. Халын алай кёргенинде къууаныб:

— Да энди къутулдунг. Машинанг къайгъылы болма. Биз аны автоколоннагъа табдырыбыз,—деди, келбетинден ышаргъаны къалмай.

— Джаным къурман болсун, сенича джашха. Къаллай адамлыкъ этдинг.

— Ол сени да, мени да борчубузду. Не бюсюреулюгю барды аны. Къалай болгъан эдинг?

— Мени таба келген биреулен, чыракъларын не аямай джандырыб озду да, кёзлерими къармады да къойду. Андан бир джакълан озама деб, джол джаны индекге къуюлдум да кетдим. Машина эки-юч кере тёнгерек барыб, алай тохтады.

Джолда джорюую джорукъларын не аз да бузуу бир-бирде уллу кыйынлыкъ салыб къояды. Алайлыгъын кыйсы шофер да биледи. Бир къауумну адамлыгъы, ангысы джетмейди ансы.

Ише белеуютлюкню, джорукъ бузууну, аманлыкъ этиуню неден да алгъа адамы ангысында, кълюнде кѣзге кѣрюнмей тургъан мусхамлыкъладан излеб табаргъа керекди. Алайды да автоинспекторла, эден элге джоллада кибик, джюрекден джюрекге джоллада да джорюйдюле.

Аны айтханым, Василий Суценко Зеленчук милицияда ишлеб тебрегенинде штатдан тышында къуру онѣки автоинспектор бар эди. Талай айгъа ала джюз джарымгъа джетгендиле. Тергеучюге бу сан аз кѣрюнюрге да болур. Хар адам бла энчи сѣлешиб, юретиб, акъылыны бютеу мюйюшлерин джарытыб а бир кѣрчю!..

Тюгел Зеленчук стансени кыйырындан кириб тебрегинчи бир аламат юйчюкню кѣресе. Ол Василий Суценко джамагъат башлам бла ишлеген ГАИ-ни постуду. Энди аны къатында машиналары тубюнден къараргъа чунгур къазаргъа деб турадыла. Алайда штатдан тышында автоинспекторла таймаздан кѣзюу-кѣзюу къарауулукъ этерикдиле. Кюн сайын аланы биргелерине энчи автомашиналы адамладан бири кесини транспорту бла турлукъду. Джамагъатны кючу бла джолда мизамны сакъларгъа толу мадар къуралгъанды.

Адам аягъы тыннгандаи сора да Василий Николаевични кабинетини терезеси джарыгъанлай турур. Эринмей ол къартха сабийге

да джолда джюрюуню джорукъларын ангы-
латады. Джолда чарпыусуз джюрюуню айлы-
гъыны ичинде районну бютеу школларына
ушакъла джазыб джибергенди. Алай бла ус-
тазла сабийлени джаяу, велосипедде къалай
барыргъа кереклисин юретедиле. Бир адам-
ны ишни таб къурай билгенини хыйсабын-
дан мингле бла сабийле юренедиле!

Мен Зеленчук милицияны начальнигине
тубегенимде, ол кѣб сагъыш этиб:

— Автоинспектор Сущенкону юсюнден
джазыгъыз,—деген эди. Энди уа бу юч-тѣрт
сѣз, алакат кийимле болуб, Василий Нико-
лаевични ариу джасандырыб тургъанча кѣрю-
неди кѣзюме.

Комсомол джюрек

ТАНГ белги берирге энтда юч сагъат барды. Тёгерекни тубан басыб, къышхы кечеде сююн да кёзге тюртген кёрюнмезчады. Юч джаш адам ашыгъыш барадыла. Сёлешмей барадыла. Сора атлагъанлары сайын ууалгъан къабырчакъ бузчукъланы жыгъырдагъан тауушлары бекден бек эшитилгенча болады. Патеген фонарны тунакы джарыгъы бла къарасанг, кесинги кёлекгенг Минги Тауча деу тукъум болуб кёрюнеди. Таб къркърарынг да келеди. Бир-бирде уа кёлюнг кёлтюрюлюб, башынгы къанатлы романтика кючлеб да кетеди.

Джаяу джолчукъну джарытыб юч адам кетиб барады. Ала туугъанлы бирге джашайдыла. Бююн да бирге уяныб, бирге ушхуур ашагъандыла. Энди фермагъа да бирге-бирге бара турадыла. Эки эгеч бла бир кърнаш. Юч джаш адам, юч джигер адам ингирге дери бирге ишлеб, сора къышны биягъы тубанлы кечеси къара джабыуун джайыб бошаса, фонарь джарыгъы бла юйге алай къайытырыкъдыла.

Алай а бу ючюсюню джоллары фермагъа джетиб тохдамайды. Коммунизмге барады. Ата-бабалары кёрмеген джаб-джарыкъ джолду ол. Къолларында фонарь бар эсе да, алайды.

„Ишинг бар эсе, не хатанг барды? Тенг къызла бла накъырда-чам эте, хаман бир ишлер эди“! Бу сагъышла Зариятны кючлей башлагъанларында, алкъын онбеш джылы да толмагъан эди.

Уллу нюзюрлю талпымакълыкъ дженгмейми къояды. Орта Азиядан былай келгенлей огъуна джаш къызчыкъ совхозда ишлерге джарашды. Кюн сайын бир тюрлю иш „Тамбла этеригинги биллигинг джокъ. Огъай мен былай бла болалмайма“ деб ол юйлериинден узакъ болмагъан сют фермада ишлерге умут этди. Кёб турмай саууучу къыз Рая бла танышды.

— Рая, сен ишинги джаратамыса?

— Сора ишин джаратмагъан да боламыды?

— Болады, Рая, мен джаратмайма.

— Бизде уа, билемисе, Зарият, кертиси бла да игиди. Хар ийнегинг кесинге кютю болады да, къатларына барсанг, бир къауумлары боюнларын созуб тохдайдыла. Ол „бойнубузну бир къашы“ дегенлериди. Бузоуланы къатларына барсанг а, юзгере тешиклеринден бурунчукъларын узатыб, бирча ёкюрюб тебрейдиле. Сора эмизирге керекди.

Рая дагъыда малчыланы джашауларындан кёб сейир хапарла айтды.

Энди Зариятда тёзюм къалмагъанды. Тюшю-тюню да фермады. Джукъ айтса уа:

— Сени огъесе. Бармакъларынг эмчекни тарталлыкъ тюлдюле. Бир-эки-юч джылдан сора ансы,—деб къойгъан болмаса, киши къулагъына да алмайды.

Оу-шау, тар-кёр, Зарият а бир айтханындан эки болмайды.

— Ма кёрюрсюз. Мен... Меннге Рая болушурукъду. Бютеу малчыла да,—деб, ол бёлюмню тамадаларына айтханын этдирмей къоймады.

Биринчи кюнле кёзге кёрюнмей кетиб бардыла. Зарият фермагъа хар кимден да алгъа келеди, кеч кетеди. Арыгъанын тынчайгъан заманында санларыны сылыт болгъанындан сезеди. Ишлеген кёзюучююнде уа джукъну да эскермейди.

Эм алгъа: „Керти кёлюмюдю экен бу къызчыкъны?“—деучю малчыла энди Зариятны ишге тамам къадалгъанын, къысха заманы ичинде къолларын ийнекни таб сауаргъа юретиб тебрегенин кёргенлеринде, анга юйюрсюне башладыла. Рая да, башха ийнек саууучула да, сюрюучюле да кеслерини акъыл сёзлеринден сора да, Зариятны ийнеклерин сауаргъа, тагъаргъа болушуб турдула.

Алай а Зарият бу болушлукъ бла кёб хайырланмады. Тюгел ай да тургъунчу ол кесини ийнеклерин башхала бла тенг саууб тебреди.

Огъурлу адамгъа мал терк илешеди. Зариятха да ийнеклери терк илешиб, Рая айтханча, айырыб кесин таный башладыла. Алай бла Зарият ёмюрню, къыйын болса да, джамагъатны ичинде хурметли, насыблы джолун башлады. Ма энди ол джолда, къа-

джыкъмай, джангъы джетишимлеге, джангы махдаулагъа ёрлеб келгенине беш джыл болады. Ол беш джылны ичинде къуру башыны сагъышын этиб турмагъанды. Аны эм уллу мураты бютеу ферманы, бютеу тенглерин не къадар бет джарыкълы этиу болгъанды.

Зарият джуртубузну къыйын заманында туугъан эди. Фашизмни къара къаргъалары шахарларыбызны, эллерибизни, насыблы джерибизни кёгюнде учуб, бомбала ата эдиле. Ма ол заманда халкъыбызны джигит патриотлары бла бирге Зариятны атасы Алий душман бла сермеширге атланыб кетгенди.

Ол кюнледе Зарият сабий эди да, атасын танымайды, аны ауазын эшитмегенди. Тюрсюнюн къуру суратларына къараб биледи. Атасы къазауатда ёлсе да, артына къалгъан юйдегисине кенг дунияны, эркинлик джашауну, коммунизмни джолун къоюб кетгенди. Ёмюр-дунияда андан уллу байлыкъ, андан уллу берекет джокъду. Зарият алайын иги ангылагъанды. Сора атасыны джолунда не уллу хорламлагъа джетсе да, не бек къыйналса да, артыкъ кёрмейди.

Анасыны ёлюмю да тынч болмады. Алай а Зариятны тенглери, туугъан халкъы, уллу нюзюрлю иши, комсомол джюреги не тукъум къыйынлыкъны да хорларгъа, аны бла таукел кюреширге болушадыла. Бусагъатда анасы, джанындан суйген анасы, биргесине болмагъанлыкъгъа, ана суймеклиги, аны акъыл сёзлери, къайгъырыуу хаман да биргесиндедиле, ала бюгюн-бюгече да джигер къызгъа кюч-къууат бергенлей турадыла. Зарият атасыны патриотлукъ джолун, ана-

сыны „Къызым, халал урунуб джаша, кеси къыйынынг бла джаша“ деген осиятын бир заманда да джерге тюшюрлюк тюлдю.

Покун-Сыртына джангы кѣчюб баргъандыла. Алкъын мекам-баш джарашмагъанды. Киши да билмей тургъанлай, къар къатыш боран башланды. Дуня барамтады. Ийнек сауаргъа киши чыкъмайды. Хар ким да джуургъанны тюбуне къысылыб тургъан болмаса. Джелинлери къызгъан ийнекле уа ёкюрюрге къалыб, дуняны башы тюбуне этедиле.

Саргылдым къалын къашлары туюлюб, Зарият тенглерине кѣзюу-кѣзюу къарайды. Алай а кишини къозгъалыр акъылы джокъду.

— Былай этибми турлукъбуз? Кѣрмеймисиз ол джарлы хайуанланы кыскынык этиб айланганларын?

— Ёзге не акъылынг барды? Сенден джигитлени да къысылыб тургъанларын кѣрмеймисе?

— Да сора мен кетдим.

Къызла Зарият адетича чам эте болур деб тура эдиле. Алай а бу джол кѣлю кѣре эдим. Ол палтон джаулугъун габырайыны ичи бла къысыб, белин да тыбына бла къаты тартдырды да, челегин да алыб чыгъыб кетди.

Очередге тургъанча ийнекле тѣгерегинне басындыла. Къайсысын сауаргъа билмейди. Не да болсун, сеники-меники деб къарамай, таблыгъы келгенге кѣре, саууб барады. Бармакълары буюгъуб къымылдамайдыла, боран ёлюм-къара зыгъыр къарны суууруб, тыл шуунгу алыргъа къоймайды. Алай а За-

рият ёлсе да былайда ёллюкдю ансы, къачыб, ызына кириб кесин селеке этдиреллик тюлдю.

Бир заманда къарагъанында, бирем-бирем бир талай эркиши чыкъды. Ала да къадалыб сауаргъа кюрешдиле. Бир кесекден ийнек сауаргъа къызла да къошулдула.

Адам къолгъа алса, табигъатны не зор кючюн да хорлай кёреме. Анга энди Зариятны кеси да, ферманы бютеу коллективи да ишексизди. Зариятны ол кюннго джигитлигин, этген уллу адамлыгъын малчыла бюгюн-бюгече да айтадыла.

Фермагъа келиб, джыл бла джарым ишлегенинден сора, Зарият чотну бираз табсыз болгъанын ангылады. Нек десенг, ол фермада малчылыкъдагъы джангы джорукъланы ишге таукел сингдириб барырча джаш адамланы аз болгъанларын, коллективни къарыусуз ишлегенин баш чурумуна санады. Бу болумну юсюнден ол бир-эки кере сатгыныб да кёрдю, алай а хазна киши онгсунмагъанча кёргенинде, элни ичинде кесини къыз тенглерин фермагъа бирем-бирем тартыуну тыйыншлыгъа санады. Ол бир кюн Байрамкъулланы Нюрсуюге иш этиб барыб:

— Нюрсуй, билемисе, мени нек келгеними?—деб башлады.

— Мен билгич тюлме.

— Да бусагъат билесе сора. Сен фермада ишлерге керексе.

— Кесими да акъылыма келиб тура эди. Базмайма ансы.

— Мазаллы къыз не айтханлыгъынгды, шо? Мен биринчи кере ишлеб башлагъа-

нымда, ийнеклеге баш бау салалмай эдим. Сен келирге айт ансы, кьалгьаны мени бойнумда болсун.

— Къачаннга?

— Ма бу ыйыкьны ичинде джарашыргъа керексе.

Алай бла Зарият Байрамукъланы Халиматны, Семенланы Муслиматны, Аджиланы Соняны, Чабдарова Екатеринаны, Аджиланы Туугъанны дагъыда была кибик бир да кьалмай джаш адамланы фермагъа келирлерине болушду.

Бу азды. Коллективде, джангыгъа таукел узалыб, башхалагъа юлгю кьргюзюрча комсомол къауум болургъа керекди. Комсомолчуланы айтханлары, аланы бирикмекликлери фермагъа джангы джетишимле келиулерине джол ачарыкъдыла. Анга Зарият ишексизди.

Кесини бу акъылларын Зарият бир кюн Нюрсуйге да, Туугъаннга да, Муссагъа да айтды. Джангыз кере айтыб кьоймады, кьб айтды.

— Макъа да кирген кълум терен болсун дейди. Биз адамлабыз. Сора кесибизни коллективбизни не къадар бет джарыкълы этмей джашагъаныбыз айыбды. Комсомолгъа эм иги адамла, эм алчы адамла алынадыла. Биз да аман адамла тюлбюз. Ахырысы быллай джаш адамланы ичинде бир комсомолчу да болмагъаны кьалайгъа баргъан ишди. Мен эм алгъа заявление джазама. Ким кьошулукъду?

— Мен кьошулама!—деди Нюрсуй.

— Сора бизде комсомолчу болургъа тал-

пымагъан ким барды? Алгъа эдиле ансы,— деди кьалгъанла да.

Энди ферма комсомолчу джаш тѣлюден кьуралгъан коллективди. Энди ишле, алгъын бир заманда да болмагъанча, джетишимли барадыла. Бытыр ферманы коллективи хар ийнекден 2400 килограммны орнуна 2555 килограммдан сют саугъандыла. Бу хорламда Зарият кьурагъан комсомол кьауумну артыкъ юлюшю барды. Ол джыл Зариятны кеси уа хар ийнегинден 3700 килограммдан сют саууб, областда алчы орунланы бирине не болгъанды.

Малгъа джумушакъ, хатерли болургъа керекди. Малны да адамча джаны, джюреги, сезимлери бардыла. Ол сенден кьоркъмазгъа керекди. Илеширге, сени тансыкълаб турургъа керекди. Сора ийнеклени хар кюн сайын белгили бир кѣзюу бла сауаргъа керекди. Сѣз ючюн, бюгюн биринчи саугъан ийнегинги тамбла эм артха, бюрсюкюн кюн ортасында саусанг, аны сютюню таркъайырына себеб болады. Зарият бу джорукъну буздайды. Зариятны Сирень бла Римма деген ийнеклери бу джорукъгъа юрениб бошагъандыла да, болджалдан бир кесекчикни кечиксе да ѳкюрюб ызындан тебреб кьаладыла.

Джайлыкъда заманларында бир кюн Зариятны бир ийнеги тюзде кьозлаб, стауатха келмей кьалгъанды. Ийнеклерин саууб бошаргъа да тѣзмей, Зарият джауа турса да, излерге джайылды. Ийнекни фермадан иги узайыб табды. Бузоучукъ сууукъ джангурну тубюнде кьалтырай тура эди. Ол эрлей ке

сини тыш кийимлерин тешиб, бузоучукъну юсюне джабды. Сора тегерегин кысдырыб джангур тохдагъынчы, кесин аярын эсине да келтирмей, къатында сакълаб турду. Кюн сорушханында, бузоучукъну анасына да джолукъдуруб, стауатха алай алыб келди. Алай а сууукъ татыгъан бузоу терк аякъла-ныб къалмады. Зарият аны гитче сабийчик-ге къарагъанча, 16 кюн бла кечени бакъгъан-ды. Бузоучукъ а энди уллу танады.

Джетишим адамгъа кеси аллына келмей-ди. Зарият кесини къолундагъы малына ма бу халда къарайды.

— „Холодно-Родник“ совхозну 4-чю сют фермасыны ийнек саууучусу Аджиланы За-рият областда биринчи орунну алады деб биз талай джолда джазгъанбыз. Сени бу джетишимлеринги ачхычы недеди?—деб сор-дукъ биз.

— Ашларын, сууларын айтмасакъ, хар малгъа адамыча джан аурутуб къарагъанынг-ды, кесинги да, ийнеклеринги да бир джор-рукъгъа юретиб, аны бузмай ишлегенинг-ди,—деди джигер ийнек саууучу кыыз.

Къырдыш къозлагъан джолчукъ бла юч адам кетиб барады. Эки эгеч бла бир къар-наш. Алларында баргъан джукъа сюекли орта бойлу кызыл чырайлы келбетли кыыз-чыкъ Зарият, ызындан баргъанланы бири Туугъанды, бири да Сопяды. Ючюсю да бир фермада ийнек саууучула болуб ишлей-диле. Ючюсю да ай сайын планларын арты-гъы бла толтуруб келедиле. Зарият а област-да биринчи орунну алгъанды.

Ючюсю да кюлюб барадыла, ючюсю да къууаныб барадыла. Зарият накъырда-чам этерге суйген джарыкъ адамды. Аны биргесинде болсанг, кюлкюню къайдан чыкъгъанын биллигинг джокъду.

— Зарият, быйыл биз коммунист урунууну фермасы деген атны алыргъа борчланганбыз. Ол муратыбыз толурму экен?

— Ашларыбыз джетишмеселе да, биринчи кваргалны планын бютеу ферма артыгъы бла толтургъанды. Кырдыкга бир джетейик ансы, кёюрсюз сютию келиуюн!

— Коммунист урунууну фермасында ишлейме деб айтыргъа бир да бек ашыгъама,— деди Туугъан, къууанчлы сезимлери сёзлерин бёле.

— Тюз айтаса, Туугъан. Мен да ашыгъама,— деб Зарият билир билмез ышара, тегерекни кём-кёк къырдышына кёзлерин ийди.

Кырдык джетди. Кёб сютию заманы джетди. Игит да, бу джаш адамла быйыл да уллу муратларына джетерикдиле. Биз быланы, ёмюр джолларын бусагъатда башлагъанларыча, бютеу джашауларында комсомол джюрекни нюзюрю, талпымы бла алгъа барыб турурларын излейбиз.

КЪЫЗЫЛ ДЖАУЛУКЪЧУКЪ

ЗАМАН кюнортагъа джетиб келеди. Кийим тигиучюле тамам ишни кызыуундадыла. Сѣлеше турургъа бираз ушагъыусуз кѣрдюк да, акъырын цех тамаданы къатына келиб:

— Джигит кызларыгъызыны бири бла танышыргъа сюе эдик,—дедик.

— Къайсы джаны бла да Болатчиева тыйыншлыды,—деб терезени къатында машинасын тохдаусуз зырылдата тургъан кызыл огъарыджанлы, къарашинли назик кызчыкъны кѣргюздю. Дагъыда бир кесекден, айтханларын тефтериме тюшюрюб бошагъынчыма:—Алчы комсомол кызла уа, майна, Мусаева Рубина, Апсова Фатима, Жукова Лида... Къаууму да коммунист урунуу-ну ударниклеридиле. Энтда дей эсегиз айтайым,—деди да, цехни бирси джанындан чакъыргъан таууш таба джортуб кетди.

Кѣбчюлюкню ичинден ол кызчыкъ ауузуна эм ал бурун нек тюшдю экен деб кѣлюме келди. Игиле айтылгъан джерде биринчи сагъынылгъан керти да асуулу адам болур. Кеслери джюрегибизни теренинде къалыб, атлары да тилибизни учунда тургъан

тенглерибиз барыбызны да бар шойду да. Алайлыгыбла цех тамаданы айгханында бир ушашлыкъ эсленди.

Кемисхан бла мен смена тауусулгъандан сора сёлеширге келишдик. Бусагъатда уа, хар минутун хыйсаблаб кюреше тургъанлай, бёлюрге джарамайды.

Политика окъууну дерсинден чыгыб, сабыр-сабыр атлаб келебиз. Батаргъа таянган кюн бери джылтырайды да, бизни кёлекгелерибиз бла ойнагъанча, дагыда булутлагъа бугъунады. Мен Кемисханны кёлекгесини бир ташайыб, бирджангыргъанына къарайма. Аны джашауда былай, кеси кёлекгесине ушамай, ма бусагъатчыкъдача, адамлай къалыб келгенин кёзюме кёргюзтюрге тырмашама. Адамны сыры—джашауда ызы деб тюз айтадыла. Къайда, биз да Кемисханны ызы бла барыб бир кёрейик.

Уллу иш башланса, эм алгъа биреулен атлайды. Аны ким суймейди, биринчи атламыны? Газетледен джангы хапарла окъугъаны сайын Кемисхан ол биринчи атламы иеси болургъа хамаи талпый эди. Саулай джуртубузда коммунист урунууну джангы хорламлары ючюн кюреш барады. Халкыбызны бу патриотлукъ учунуу кийим фабрикагъа да келликди, амалы болмагъанча. Аны ючюн а кимни эсе да биринчи атламы керекди.

Бу сагъышларын тенглерине айтыб да айталмай, къоюб да къоялмай джюрюген кюнлерини биринде профсоюз джыйылыу болду. Фабриканы директору коммунист урунуу

ючюн кюреширге чакъыргъанында, къызланы барындан да алгъа Кемисхан сѣз алды.

— Бююнлюкде джуртуму менден излеге-нин тамамлы толтурургъа сизни аллыгъызда сѣз береме. Нюзюр бла джашагъан, кюрешиб джашагъан къалай игиди, къызла!— деди.

Кемисханнга къызланы бары да кѳошулмадыла. Фабрикада болум къыйын эди. Къумач джетмей къалады да, иш тохтайды. Алай бла хар къуру план толмайды. Тикген затларыны ассортиментин къысха-къысха тюрлендиредиле да, джангы келгенле кѳб белеуютлюк этедиле. Былай джарашмагъанлыкъгъа коммунист урунуу ючюн кюрешиюну джорукъларын толтуралмазбыз деб кѳоркъа эдиле ала.

Таукелге нюр джауар дегенлей, талай тенги бла Кемисхан джыйылыуда биз борч алабыз, биз кюрешиб тебрейбиз деб чачылышдыла. Ол кюнден башлаб, таулу къызны халисине алгъын сынамагъан бир джангы мизамны шартлары келиб тебредиле. Тенглерини бири ауруб къалгъанына да, Бахметова Светаны кюн сайын брак джибериб тургъанына да энди алгъынча тынч кѳллюлюк этиб кѳоймайды.

Кюнде адетича эртделѳб турду да, ашыгъыш кийиниб, Кемисхан патарындан чыгъыб кетди. Ингирде Ламачинская Раяны ауруб ишге келмей къалгъан хапарын эшитген эди да, энди аны кѳре барады.

— Келликсе деб джети джукълар акъылымда джокъ эди. Къалай кѳууаннганымы бир билге эдинг, — деди Рая, джастыгъын-

дан башын бери кѣлтюрюб, сау адамча бети-кѣуту джарыб.

— Къымылдама, аллах ючюн. Быллай кюнде бир бирибизни джокъламасакъ сора...

Сѣзлерини орнуна Кемисханны ауузундан ауруун алыб баргъан джылы тылпыу чыгыб тургъанча бола эди Раягъа. Быллай адамлыкъдан дарман этген адет болса, къалефеледен келген ненча аурууну багъар эдик. Сора адамла сууукълукъ бла къатылыкъдан, тилчилик бла ѳтюрюклюкден, хыйлалыкъ бла харамлыкъдан, ахырсы, аман иннетлиледен бир кѣутулур эдиле. Джюрекде экини бири джашайды: не игилик, не аманлыкъ. Аны айтханым, джылла озсала да, Кемисханны ол кюнню тылпыуу Раяны бюгюн бюгече да джылытханлай турады.

Бусагъатда фабрикада тюрлю-тюрлю къыыйн кѣзюулеринде Кемисхандан игилик кѳрген бек кѳб адамгъа тубериксе.

Коммунист урунуу ючюн кюрешуу юч-тѳрт адамны болуб къалмай, саулай коллективни, халкъны ишиди. Анга бары да бирден кѳшулургъа керекдиле. Айхай ким да бирча ангылаб барса уа. Майна тюз хоншусу Лагучева Лида къатына да кѳоймайды. Сизни джылтырагъаныгъыз-джашнагъаныгъыз кимге де джетерикди дейди. Кемисханны акъылы бла уа къайсы адамны да джюрегине джол табаргъа, акъылына, джашаууна джангы магъана берирге мадар барды. Излерге керекди ансы.

Бир кюн, кюнортагъа тохтаргъа тебрегенлей, Лида Кемисхан таба бурулуб:

— Къадалыб къалгъанса да, тылпыуунгу да бир ал,—деб накъырда этди.

— Тылпыу а алайыкъ, сен былай туракъ-лаб къачаннга дери барлыкъса ансы.

— Ашыкъгъан суу тенгизге джетмез дейдиле, билемисе аны?

— Биз адамлабыз, бир кере джашайбыз.

— Бизге къадалыб турмагъыз да, алай джигит эсегиз, бригадабызны къумач бла бир баджарыгъыз, тохтамай ишлеб турурча.

— Бригаданы сыйы барыбызны да намысыбызды. Белеуют ишлейсе деб Света бла да туююшем, къумачны къайгъысында да джортуб айлансам, алай сейирге къараб турургъа бетинг джетерикмиди да? Коммунист урунуу ючюн кюрешибиз деб барыбыз да къадалсакъ а бизге уллу эс бёлюннюкдю.— деди Кемисхан ышармай-кюлмей селешиб

— Тюлдю. Бу Света бла ариу джаныбыздан тоуб къалдыкъ да. Ненча сагъатыбыз зыраф болады аны амалтын.

— Барыбыз да ортагъа алыб, ишлей эсенг, адамча ишле, алай тюл эсе, къора бизден деб къыссакъ кёрюрю эдинг къалай харсха келююн.

— Къысаргъа керекди ансы,—деди Лида да, бираз ачыулу тюрсюнге кириб.

— Бюгюн ишден сора,—деди Кемисхан,—къабыргъа газетни къайгъысын кёрюрге керекди. Дагъыда бир хыртха урайыкъ.

Къайда эсе да джюрегини бир терен джеринде Кемисханни тюзлюгюн къабыл эте эди да, Лида даулашыб асыры тереннге баралмай къала эди. Сагъатладан кюнле, кюнледен айла къурала бардыла. Къызла бирем-бирем

Кемисхан-иш башлагъан джолгъа келе бардыла. Светаны белеуютлюгю тохтагъаны кибик, иш мизам хар къалайда да джараша барды. Планларын артыгъы бла толтуруб, бригаданы аты айгыла тебреди.

Тенглерин юретгени кибик, Кемисхан тенглеринден кеси да юренгенди. Аланы къайгырыулары, болушлукълары бла билимин ёстюрюб, заманыбызны ашхы къылыкъларын, шартларын халисине сингдириб келеди. Былай болгъан эди.

Бир кюн, иш бошалыб, фабриканы арбазында кетиб бара тургъанлай, ызындан ким эсе да:

— Катя, алай тохта!—деб къычырды. Бурулуб къараса, цехни табельщицасы Екатерина Андреевна.

— Сеннге бир айтырым бар эди. Къайсы классны бошагъанса?—деб сорду ол кёб джуудуруб да кюрешмей.

— Джети...

— Аны бла кёл басыбмы тураса?

— Джамагъат джумушларым кёбдюле да, окъуялмам деб къоркъама.

— Сора коммунист урунуу ючюн кюрешрикме деб къалай сёз бересе да. Тамбла, къалгъанла билселе, уяллыкъ тюлмюсе? Биреуге къадаласа да, кесинг а...

Не айтырыкъ эди Кемисхан. Бир тукъум бир сылтау бла баш алаллыкъ тюл эди сора. Бир ыйыкъдан, окъуу джыл башланганлай, китабларын къолтугъуна къысыб ингирги школгъа джюрюб тебреди.

„Заманны къайдан сатыб алсын эке“, „бу джол ахыр кере барама“—деб башына кёб

тюрлю сагъышла келе эдиле. Ана кьолундан кёб болмай айырылыб келген джаш кызычкыгъа джашауну аллай бир джюгюн алыб бармакълукъ кыйын эди. Алай а дуниядан хапарлары бар акъыллы адамла дагъан болдула. Кемисханны заманыбызны джюрюшюнден бир джанына тартыб кюрешген хомухлукъну экинчи къайтмазлай хорларына ала кюч бердиле...

— Кесек заманнга тохтагъыз!—деб кычыргъан таууш машиналарыны зырылдагъанларын бёлдю. Цехге сменаны начальниги Эмма Давгун кириб келди.

— Сизни бригадагъыздан талай кыызгъа коммунист урунууну ударниги деген сыйлы ат аталгъан эди,—деб тукъумларыны окъуду. Кёкюреклерине знакчыкъла такъды. Эм алгъа ол „Болатчиева Катя“ деген эди. Джигит кызыланы саулай бригада, джюз джарым адам, кызыу кьол къагъыб алгъышлады.

Талай кюнден коммунист урунууну джигерлерине кызыл джаулукъчукъла кысаргъа оноу этилди.

Заман кетиб баргъаны сайын кызыл джаулукъчукъла кёбден кёб боладыла. Кызыл джаулукъчукъла, илячинни къанатлары кирик, кызыланы эндиге дери джетмеген мийикге учуруб барадыла.

Аланы кючлеринден бюгюнлюкде бригада саулай кийим фабрикада алчылыкъны алады. Кызыла кюнуне 370 сабий кёнчек тигиб чыгъарадыла. Белеуютлюк унутулгъанды. Джыйырма бла тёрт операциядан онусун-онэкисин тындыралмазлыкъ киши да кьалмагъанды. Энди уа коммунист урунууну предприя-

тиеси болуу бютеу коллективни, хар адамны джарыкъ муратыды. Бу джетишимледе биринчи атламы иелери комсомолчу кызы Болатчыланы Кемисхан бла тенглери экишер-кючюшер юлюшлери барды.

Таулу кызыны кеси джашаууну магъанасы да ёсе барады. Бусагъатда ол кийим тигиу ишни Ставрополь технология техникумну студентиди. Шахар Советни депутатыды.

Муну барысы да--кызыл джаулукъчукъну кючюдю. Хар адамны иннетинден башлаб, бютеу джер джюзюн джарытыб баргъан кызыл джаулукъчукъну!

Шохлукъну тауларында

ДУНИЯНЫ башында тамырларын-дан джангы юзюлген гоккаладан суююмлю, джюрек джылыууна аладан джугъумлу зат бармыды экен? Ким биледи....

Адам ийнагъы бла татыу-дамыны, суюмеклик иннети бла джан огъурну сырын шыбырдагъан, ариулукъну, назикликни келбетин кѣргюзген гокка хансладыла.

Бу эки джылдан бери Топалланы Казбекни къойну ма аллай гокка джоппуладан ненча кере толгъан болур. Бююн-бюгече да толады. Тамбла-бюрсюкюн да...

Джай сайын табигъат ариуу Тебердиге туугъан джуртубузну тѣрт джанындан мингле бла туристле келедиле. Теберди бла шагърей болгъандан сора, ала Тау-артына аууб кетедиле. Эм ахыр кюн а хар турист къауум, къууанчлы ингир къураб, тойоюн этеди. Талай кюнню биргелерине джюрюб, тауладан хапар айтхан джолустаны туристле, джамагъатны аллында хурметлеб, сыйын кѣредиле. Къойнун гоккаладан, аны кибиб башха саугъаладан толтуруб алгъыш айтадыла.

Турналача тизилиб, джыйырмадан аслам турист Джамагъат таланы ёрге таяныб барды. Джазны тамам джашнагъан сагъатыды. Мазаллы-мазаллы къайын терекледен джумушакъ, мылы къуртчукъла туристлени джелкелерине тюшюб; бираз тынчлыкъларын бузгъанча кёрюнеди. Алай а чырайын ачыб кюлюмсюреген къырдыш, „хош келдигиз“ деб эшитилгенча, джан-джаныуар джыры, джитиджити къаялагъа къадалыб джети кёкге мыллык атыб тургъан субай наратла, форель джуртну акъджал шоркълалары бла ол къайын къуртланы сездирмей къоядыла. Туристлени бири:

— Суймеклигиме бир къыйыры былайда кълалды!—деб кычырды.

— Кёрюрюнг аллындады, ашыкъма,—дейди анга джол усталыкъ этиб баргъан таулу джаш.

Ингир болургъа Нызылы-Къолну баш джанында шынкъарт джакъдыла. Отун джыяргъа да, палатка къурургъа да, башха джумушлагъа да тырмашыб башлагъанларында, Казбек туристлени барысы ючюн да къууады. „Ол джашны кымылдагъанын кёрсенг, тири болмазгъа кесингден ыйлыгъаса“,—деб джазгъандыла артдан да туристле.

Чайырлы нызы джаркъала чыр-чыр деб ёлюм-къара джанадыла. Тура туруб тарс деген таууш чыгъады да, сора атылыб чыкыгъан учхум джилтинлей барыб джукъланды. Ушхууурдан сора шынкъартха тегереклешген джашла бла кызла джырлаб тебрейдиле.

Кёксюлдюмге тартхан ала кёзлери ышарыла, алаша бойлу къатангы джашчыкъ „Минги Тауну“ макъамын созду да, къарачайча джырлаб башлады.

О-райда-райда, о-о-райда

О-райда-райда, о-райда...

деб бютеу тегереклешгенле джыргъа кшошулдула.

Нарат отну мыдыхы тегюле башлагъанды. Джыр сериуюн болмайды ансы. Дагъыда джырланды „Минги Тау“, дагъыда джырланды.

Тауларыбызны чомартлыгъына кшошулуб, халкъыбызны джырлары да узакъ джарыдан келген къонакъланы джюреклерин джылытады. Кёллерин джарытыб, жанларын зауукълу дунягъа бёлейди. Ашхы джыр озмазлыкъ аууш, ол ётмезлик тенгиз джокъду. Ол джандан жаннга джол табады да, адамы ёмюр-дунясына сингиб кетеди. Бусагъатда „Минги-Тау“ джуртубузну ненча шахарында джырланады! „Багъалы Казбек! Хурджун тефтериме джазаргъа унутуб кетгенме. Мычытмай... сёзлерин бир джибер, шо“,—деб тилегенди Харьковчу турист Вилин Вадим.

Алтын бурхула чартлагъанча, кече къарангысында... джанган къамжакъчыкъла тегерекни джим-джим джилтинледен алдыргъандыла. Иги сагъан дагъыда бир кесекни къараб турур эди. Айхай!...

— Тынчайыр заман джетди!—деб кычырды инструктор ансы. Мизам къайда да мизамды. Не этериксе...

Танг бозарыб келеди. Минг тюрлю боялгъан таулары тюрсюнлери ачылыб келедиле.

Къая дуппурланы хамхотларын джалай, суудан къаннган тубанлы ёзенни ёрге, ёргеден ёрге къалкъыб келедиле. Тамчылары салына тебреген темир бетли булутла да эсленир-эсленмез бирча джюрюшлери бла тёбен таба саркъыб барадыла. Тубан билезикле—ёрге, сагал-сагал джангур булутла энгишге барадыла. Дуния тёгерек айлана тургъанчады. Кёресе да сейирсинесе, къараб тоймайса да, сукъланаса... Туристле тик чауулада ёрге тырмашыб барадыла. Бир деппанчыкъны башына джетерге:

— Майна къарачыгъыз,—деб Казбек, къолун алгъа узатыб, къая башында шын къатыб тургъан джугъутурланы кёргюздю. Кёмкёк кёкню бетинде джугъутурла кеслери да сейир тукъум ариулукъ бла кёрюне эдиле. Хар ким бирер сурат алыб джетишгинчи, къая къанатлыла, джыйлабмы, огъесе кёрюбмю эследиле да, ташдан-ташха секириб думи болуб кетдиле.

Нызылыбек ауушдан бир кесек саркъгъандан сора, солургъа буйрукъ берилди. Казбек таулада джашаб келген халкъладан, джаныуарла бла ёсюмлени юсюнден хапарла айтды.

Кишини да эсинде болмай тургъанлай, чёртлеуюк кёкенлени арасындан бир буу башын бери къаратыб тохдады. Къачар къайгъылы тюлдю. Лахор тохдаб дуния шум болду. Сора бир къызчыкъ къолуна да ётмек туурагъан алыб, аны таба тебреди. Дагъыда бойнун узатыб тургъан болмаса, юркер акъылы джокъду. Ётмекни ийисгеб чючкюргенча этди да, башын силкди. Къыз илгениб ызына чынгагъанында, къолундагъысы чарт-

лаб тюшдю. Ётмекни да къабыб, буу акъырын-акъырын ызына ыхдырыла, чегетге ташайыб кетди.

— Бу затны ёмюрюмде кёрмегенме.

— Да ким кёргенди?—деб туристле бек уллу сейирсиндиле.

— Мындан джарым ёмюрню алгъа, „адам-адамгъа бёрюдю“ деген айтыу джюрюгенди. Энди уа кёрссиз. Адам огъай эсенг, адамгъа кийик джанууарла да кютю болуб къалгъандыла. Бизни тауларыбызда дуния ма былай татлы джашайды. Алгъын ётмекни узалыб къабханны къой, кийик буу къаралдысын да кёрюзтмез эди,—деб инструктор Топал улу бу джолгъу хапарын бошады.

Басымлы ауазы бла магъаналы хапарланы кескин айта билген джашха туристле хар къуру да уюб тынгылайдыла.

Таулагъа келген туристле табигъат келбетини чырайын кёрюб зауукъ табхандан со-ра да, кегет байлыкъла бла сыйланыб къайтадыла. Джай башында келгенле мусхот, тыхден, джилек, зыка, тюртю, къозукъулакъ... не айтайым, ненча тюрлю ашаргъа джарагъан хансха тюбейдиле. Кюн башында уа наныкъ, къара наныкъ, дугъум, гургум, чёртлеуюк, дыгъылен, такъюзюк, муртху,... дегенча дунияны дарман кегети бишиб хазыр болуб турадыла. Алай демеклик, джылны къайсы заманында да къонакълыкъ табылмай къалмайды.

Ол кюн, туристле кегетле да джыйыб къайтыргъа, экинди ала болгъан эди. Биягъы булутла басыныб, къараб-къарагъынчы та-

якъ джангур ётдю. Кюн аязыргъа ингирги ушхуурну къайгъысы башланды.

Калининграддан келген Валя суу алыргъа кетди. Инструктор кесини къауумундагъы хар адамгъа джууаблыды. Не джаны бла да аны эсенлигине, тынч-рахат солуруна къайгъырыб туругъа тыйыншлыды.

Джангур джауса, суу джагъасындагъы къобанташла тайгъакъ болуб къаладыла. Джыгъылыб-зат этиб къалмасын деб ызындан къарагъанында, челек зынгырдагъан таууш эшитилди. Чабыб барса, ключю уруб келген Шумка Валяны ташдан-ташха ура, алыб бара эди.

Туракъларгъа заман джокъду. Казбек тыш кийимин тешерге да тѣзмей, суугъа чынгады. Суу не залим ёшюн уруш этсе да, уста джюзе билген таулу джашны хорлаяллыкъ тюл эди. Ол терк огъуна къызны бирси джагъасына алыб чыкъды. Бекми къоркъгъан эди да, Валя бир кесекден эсин джыйды. Туристле да басыннгандыла. Эрлей къызны джылы кийимлеге чырмадыла. Хоншу тургъан чех туристле ром келтириб ичирдиле. Аны кибик керекли медицина болушлукъ бердиле. Юч-тѣрт сагъатдан Валя къалгъанла бла тенг кюлюб ойнаб тебреди, Казбек алай тирилик этмесе уа? Ким биледи... Ол экинчи тенглерине къошулурму эди?..

Туристле бла ишлегенине кѣб болмаса да, табигъатны палахларына бек сагъайыб, эслеб джюрюй билген адамды Казбек. Джазны бурну къарагъан заман эди. Бир кюн туристле бла Домбайгъа джолоучу болду. Тик

кѣулакѣны этегинде сокѣмакѣ джолчукѣну келедиле.

— Кѣачыгѣыз! Чабалгѣаныгѣызны чабыгѣыз!—деб, Казбек кѣычырыб джиберди. Со-ра, ортадан тюгел беш-алты минут кетгинчи, кѣулакѣ юзюлюб, дуння боран-гылан болду. Алай а туристлени барысы да кѣоркѣуусуз джерге чыгѣыб бошагѣан эдиле.

Бир-бирде туристле бугѣойланы юслери бла да ѣтедиле. Ол сагѣатда таукеллик да, ѣтгюрлюк да, чемерлик да, тирилик да керекдиле. Бу эркишилик шартланы барысын да Казбек кесини юсюнде кѣргюзтеди. Кѣолуна гетмен алыб, ол бугѣойлагѣа эм алгѣа джангыз кеси киреди. Баргѣан адамны аягѣы тутуб, кѣоркѣуусуз ѣтюб кетерча, джол ишлейди да, нѣгерлерин алай ѣтдюреди.

Кетген кѣыш Москвадан туристле келген эдиле. Домбайда лыжала бла уча тургѣанлай, Таня аягѣын сындырды. Тенглерини заманлары джетиб, ызларына кетдиле да, ол а джангыз кеси кѣалды.

Энди Казбек кюн сайын Танягѣа келиучю болгѣанды. Келгени сайын кѣатында бироз олтуруб, сейир хапарла айтады. Таулада Таня алкѣын эшитмеген ненча тюрлю аламат ишле болгѣан болурла? Алай бла кюн сайын бир-эки сагѣатны кѣлюн кѣлтюрюб, джюрегин булджутуб кѣайтады. Не тюрлю кереклисини барысын да табдыргѣанлай турады.

Кесини джолдашлыкѣ борчун толтура, кѣарачай джашны бу этген адамлыгѣын москвачы кѣыз ѣмюр-дуняда да унутурукѣ

тюдю. Кете тебрегенинде: „Мен сизни тау-ларыгъыз бла шох болгъанма. Не эсе да, Теберди ёзен мени джаныма джылыу бериб тургъанчады. Былайда къалай огъурлу адам-ла джашайдыла. Москвагъа келсенг, бек сыйлы къонагъыбыз боллукъса“, – деген эди.

Къуру Танямыды дейсе, Казбекни ненча сахарда, ненча узакъ джерде татлы тенглер-ри бардыла.

Аны кирик Топал улуну коллективинде да сыйы бек уллуду. Джолдашлыкъ сюдню председатели болуб ишлей, оюмлу джаш коллективде хар бир адамны джазыууна къайгъыргъанлай турады. Кишини да терс джолгъа тюшмезине, аманлыкъ иш этмезине сакъды.

Бизни бюгюнюбюзде хар бир ангылы адам джашауда билимни къаллай бир керек болгъанына тюшюнеди. Ёмюрюбюзню бу излеми Казбекни да алыб келиб, ингирги школну партасына олтуртхан эди. Энди орта билими барды, илму джоллагъа эшик ачылгъанды. Ол эшиклени бири бла Казбек энтда мийикге ёрлеб кетерге нюзюр этеди. Теберди Турбазаны инструктору Топалланы Казбекни юсюнден хапар айтыу таулада сейир таби-гъат бла тюрлю-тюрлю джаныуарланы юсюн-ден хапар айтыуду. Огъурлу адамны ашхы иннетича, ол хапарны да учу-къыйыры джокъ-ду. Сора хапарыбызны айта келиб, биз Харь-ковчу бешеуленни письмоларындан талай сёз джазаргъа сюебиз: „Бу байрам кюн, биз сенден узакъда эсек да, тюз къатыбызда бизни бла бирге олтургъанча болуб тураса. Сизни тауларыгъызда кечеги шынкъартны

деди. Малкёзлюк, джутлукъ этиуню, дуня малгъа мыллык атыуну ол унамайды. „Джарлылыкъны, юсюнден кёб сёлеширге юренмегиз. Андан эсе кюлюб-ойнаб туругъуз, бусат гъат дуняда барысы да табыллыкъды,“ — дейди. Озгъан заманны кыйын джылларын да ёсген къарт адамны иннетине бизни коммунист идеологиябызны былай терен сингиб тургъанына мен бек разы болдум. Ушагъыбызны тауусуб мен тефтерими хурджунума сала теберге, сабийчиклени бири келди.

— Тамам батмакъны теренине кириб келе тура кёреме. Бери келчи, аякъларынгы бир тешейим, — деб къарт ана туудукъчугъун алды. Игит да хар адам да этерикди алай. Алай а Мамурханны ауазындан да, кымылдагъанындан да тегерегине джылыу уруб тура эди. Кенг джюреки джылыуу.

Мен бир тюз къарачай юйдегиден хапар айтдым. Аны джашауундан бир бурху хапар. Бу юйде эм уллу джорукъ бир бирине кёл ашау эди. „Джюрегин кыйнарма да,“ „Джанына тиерме да“ деб, сагъайыб турмакълукъ эди. Бу юйде ана бла баланы арасында джорукъланы эм игилери джюрюйдюле.

БАШЛАРЫ

Акъ къозула	3
Инджи тизиуле	20
Ёмюрю неси	25
Джандан джаннга тенглик	32
Комсомолчула	39
Инженерле	47
Огъур	54
Сый	60
„Ишлерге сюеме, анам“	67
Джилтинчик джукъланмады	78
Комсомол джюрек	89
Къызыл джаулукъчукъ	99
Шохдукъну тауларында	107
Джылыу	116

Азрет Хамитович Акбаев

ХОЗЯИН ВЕКА

(Очерки)

На карачаевском языке

Редактор П. М. Кагъева. Художник В. И. Бекетов.
Художественный редактор Д. Х. Кубанов.
Технический редактор Г. М. Потъкалова.
Корректор Р. А. Ижаева.

Сдано в набор 10-XII-1964 г. Подписано в печать 3-VI-1965 г.
Формат 70x92¹/₃₂. Физ. п. л. 3,875. Усл. п. л. 4,49
Уч.-изд. л. 3,92. Тираж 1000 экз. Заказ 5706.
ВУ 21635. Цена 12 коп.

Ставропольское книжное издательство,
Черкесская типография, г. Черкесск, Комсомольская, 31.

Белгород 1947

Стирополь нитаб издательство
Червесса — 1965